

TCO GRANSKAR:

MYTEN OM

ÖVERUTBILDNING

#7/09

Författare **Kristina Persdotter**

utredare

Avdelningen för samhällspolitik och analys, TCO

e-post: kristina.persdotter@tco.se

tel: 08-782 91 93

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	4
Sammanfattning	6
Vad anses vara problemet med överutbildning?	10
Befolkningens utbildningsnivå	14
Att mäta över- och underutbildning	16
Att mäta den formella utbildningen	17
Svensk utbildningsnomenklatur (SUN)	17
International Standard Classification of Education (ISCED)	18
Att mäta ett arbetes kvalifikationsnivå	18
Socioekonomisk indelning (SEI)	18
Standard för svensk yrkesklassificering (SSYK)	19
Skillnaderna mellan SEI och SSYK	20
The International Standard Classification of Occupations (ISCO)	21
Att mäta vad individen anser	22
Levnadsnivåundersökningarna (LNU)	22
SCBs undersökning ”Inträdet på arbetsmarknaden. Examinerade från högskolan 2004/05”.	23
Studier om överutbildning i Sverige	24
Studier baserad på den socioekonomiska indelningen	24
Johansson och Katz	24
Åberg	26
Studie baserad på både Socioekonomisk indelning och Standard för svensk yrkesklassificering	28
Grannas och Oscarsson	28
Studier baserad på Levnadsnivåundersökningarna	32
Tåhlin I	32
Tåhlin II	34
le grand, Szulkin och Tåhlin	35
Böhlmark	36
OECDs jämförande studie av överutbildning i 20 länder	38
SCBs undersökning ”Inträdet på arbetsmarknaden. Examinerade från högskolan 2004/05”	39
Hur många är över- och underutbildade på den svenska arbetsmarknaden?	42
Vilka anses vara överutbildade?	45
Vilka anses vara underutbildade?	47
Har det skett en ökning av andelen överutbildade i Sverige?	48
Vad beror överutbildning på?	49
Hur många jobb kräver inte gymnasieutbildning?	50
Hur påverkar över- och underutbildning lönen?	51
Slutsatser	52
Referenser	56

FÖRORD

Utvecklingen har gått mot en mer kunskapskrävande arbetsmarknad. Det skapas ständigt fler arbeten som kräver en lång utbildning och andelen jobb som inte kräver någon utbildning utöver grundskolan är en snabbt krympande andel. Höjningen av arbetets kvalifikationsnivå är nära sammankopplad med teknologisk förändring, tilltagande konkurrens och mer flexibla organisationslösningar. Detta får politiska konsekvenser. Långsiktigt kommer Sverige att behöva fler personer med högskoleutbildning, annars riskerar många arbetsgivare att inte hitta personer med lämplig utbildning att anställa.

Utbildning bidrar till högre tillväxt och utbildning lönar sig ekonomiskt för individen i form av högre lön, högre sysselsättning, lägre risk för arbetslöshet och långtidssjukskrivning samt bättre hälsa och längre livslängd. Högskoleutbildades löner har också ökat relativt andra gruppers löner under den tid som andelen högskoleutbildade blivit större. Men utbildning har inte enbart till funktion att förse arbetsmarknaden med kompetens. Kunniga och välutbildade medborgare är också en viktig demokratisk resurs för ett land. Utbildning kommer till nytta i politiken, civilsamhället och den privata sfären, liksom för att kunna leva likvärdigt med andra i vårt samhälle.

Trots det pågår det en debatt om att svenskar är överutbildade – att för många kan för mycket. Det förvånar stort. Siffror på att mellan en fjärdedel och en tredjedel av alla anställda är överutbildade cirkulerar. Debatten om den högre utbildningen måste föras med bra underlag. Därför har vi tittat närmare på den forskning som ligger bakom de höga siffrorna på andelen överutbildade på den svenska arbetsmarknaden.

Vi kan dra slutsatsen att Sverige inte har ett stort överskott på högutbildad arbetskraft. Slående är att rapporten visar att den överlägset största gruppen som anses överutbildade är personer som har en två- eller treårig gymnasieutbildning som högsta utbildning. En individ som har en gymnasieutbildning som högsta utbildning kan aldrig anses vara överutbildad i dagens Sverige. En gymnasieutbildning är idag en förutsättning för att klara sig bra på arbetsmarknaden under ett helt yrkesverksamt liv.

Men det är mycket olyckligt om så bara en person under sitt yrkesverksamma liv inte får ett jobb som motsvarar den personens kvalifikationer. Främst för den enskilde, men det är också ett slöseri med

samhälleliga resurser. Det är allvarligt att kvinnor och utrikes födda i större utsträckning än män och inrikes födda inte får jobb som motsvarar deras kvalifikationer. Den diskriminering på arbetsmarknaden som det är uttryck för måste vi komma till rätta med.

EUs tillväxtstrategi Lissabonstrategin har som mål att förbereda EU för övergången till ett samhälle som baserar sig på kunskaper. Sverige ligger idag på en delad tolfte plats vad gäller andelen högskoleutbildade unga inom OECD. Ungdomskullarna växer kraftigt de närmaste åren. Mellan 2008 och 2013 blir antalet personer som är mellan 19 och 25 år 100 000 fler. Samtidigt säger allt fler att de vill läsa vidare på högskolan. Därtill befinner vi oss i en djup lågkonjunktur och fler söker till högskola och universitet. Om Sverige ska vara en konkurrenskraftig kunskapsnation måste samhället ta ett större ansvar för att locka unga till att satsa på att utbilda sig, skapa fler högskoleplatser, satsa mer resurser för att höja kvaliteten i högskoleutbildningarna och stimulera framväxten av än fler kunskapsintensiva jobb.

Sture Nordh

Ordförande TCO

SAMMANFATTNING

Det finns en bild av att svenskar är överutbildade. Denna rapport går igenom den senaste forskningen om överutbildning i Sverige och finner att bilden av att svenskar är överutbildade är felaktig. En liten grupp kan dock anses vara överutbildad i förhållande till sitt nuvarande jobb.

Inledningsvis måste man fråga sig vad som menas med överutbildning och vad som är problemet med överutbildning. Historiskt har så kallad överutbildning vållat politiker och forskare oro för allvarliga politiska och sociala skeenden såsom politisk extremism och revolutionära rörelser. Dessa farhågor har inte realiserats. På senare tid har samhällsekonomiska kostnader för utbildning stått i fokus.

Vad är då överutbildning? Överutbildning mäts i alla studier i förhållande till individens nuvarande arbete. Studierna saknar därmed perspektivet att individerna ska befinna sig på arbetsmarknaden under ett helt yrkesverksamt liv och inneha många arbeten under den tiden. Unga personer kommer därmed att i större utsträckning klassas som överutbildade, vilket de inte kan anses vara om man studerar individens hela arbetsliv. Den enda studie som följer individer över tid kommer fram till att överutbildning är ett övergående fenomen. En ung person som utbildar sig ska finnas i arbetslivet i minst fyrtio år och under den tiden kunna ta sig an nya arbetsuppgifter. För att kunna klassa en person som överutbildad måste hänsyn tas till hela den yrkesverksamma tiden och det krävs att man ser till mer än bara personens nuvarande jobbet.

Studierna intresserar sig också allt för litet för produktivitet och att välutbildade arbetstagare kanske kan utföra ett jobb bättre. Löneeffekterna av så kallad överutbildning visar att så är fallet. Inte heller tas det faktum att utbildning kan komma till nytta för individen och samhället på många fler arenor än arbetsmarknaden med i studiernas resultat.

Det finns flera olika typer av studier som definierar och mäter så kallad överutbildning på skilda sätt. En första metod frågar individen om den anser sig vara överutbildad eller inte. En andra metod frågar individen efter den utbildningsnivå som krävs för jobbet vilket ställs mot individens faktiska utbildning. En tredje metod relaterar individens skolår till det genomsnittliga antalet skolår i den yrkesgrupp som individen tillhör. En fjärde metod jämför individens utbildning

med en extern klassificering av utbildningskravet i den typ av arbete individen har. Överutbildning kan också studeras genom avvikelser från statistiska genomsnitt över löner för personer med olika utbildningsnivåer.

Hur stor andel av alla anställda på den svenska arbetsmarknaden som kan anses vara så kallat över- respektive underutbildade i förhållande till sitt nuvarande jobb är beroende av vilka definitioner och mätmetoder som används. Beroende på hur överutbildning i förhållande till det nuvarande jobbet definieras och mäts varierar resultaten för Sverige från 4 procent som själva anser sig vara mycket överkvalificerade till att forskare anser att 37 procent av alla anställda är överutbildade.

- En bästa skattning av andelen överutbildade i förhållande till det nuvarande jobbet är att knappt 7 procent av de sysselsatta på den svenska arbetsmarknaden kan anses vara överutbildade i förhållande till sitt nuvarande jobb. Kvinnor och utrikes födda löper större risk för att vara överutbildade för sitt nuvarande jobb. Det kräver ökade ansträngningar för att komma åt diskrimineringen på den svenska arbetsmarknaden.

Den viktigaste förklaringen till att andelen överutbildade i förhållande till nuvarande jobb varierar så kraftigt är att vissa studier utgår från att en stor del av dagens arbeten kräver minst en gymnasieutbildning medan andra studier hävdar motsatsen. Därmed kommer andelen gymnasieutbildade som anses vara överutbildade i förhållande till sitt nuvarande jobb att skilja sig åt markant. I två studier som uppvisar en hög andel överutbildade i förhållande till det nuvarande jobbet har två tredjedelar av de överutbildade en gymnasieutbildning som högsta utbildning. Gymnasieutbildade bör per definition inte kunna anses vara överutbildade då en gymnasieutbildning är en förutsättning för att klara sig bra under ett helt yrkesverksamt liv på den svenska arbetsmarknaden.

Sverige har också en låg andel så kallat överutbildade jämfört med andra länder, både vad gäller inrikes och utrikes födda arbetstagare. En studie studerar både överutbildning och felutbildning. Mellan en tredjedel och en fjärdedel av dem som enligt den studien anses vara överutbildade tycks snarare vara felutbildade för sitt nuvarande jobb.

Andelen underutbildade i förhållande till det nuvarande jobbet varierar också beroende på val av definition och mätmetod, mellan att 2 procent av alla anställda anser sig behöva en hel del ytterligare kunskaper till att forskare anser att närmare 35 procent är underutbildade. En stor andel av dem som är underutbildade i förhållande

till sitt nuvarande jobb är personer som har grundskola eller motsvarande som högsta utbildning.

- En bästa skattning av andelen underutbildade i förhållande till det nuvarande jobbet är att drygt 20 procent av de sysselsatta på den svenska arbetsmarkanden kan anses vara underutbildade. Underutbildning är därmed ett stort problem. Till det ska läggas att en stor andel av dem som inte har ett jobb kan antas sakna kunskaper för att ta de lediga arbeten som finns. Att en stor andel arbetstagare anser att de har behov av mer kunskaper i jobbet kräver ökade satsningar på utbildning, vidareutbildning och kompetensutveckling.

Huruvida det under de senaste decennierna har skett en ökning av andelen överutbildade i förhållande till nuvarande jobb är forskarna inte överens om. Den studie som ger den bästa skattningen av andelen överutbildade i förhållande till nuvarande jobb finner att det inte har skett en ökning. De forskare som finner att det har skett en ökning av andelen överutbildade anser att den viktigaste förklaringen är att andelen människor som har genomgått gymnasiet ökar, och har ökat mer än andelen jobb som bara kräver grundskoleutbildning har minskat. Det resonemanget förutsätter att man anser att det finns en stor andel jobb som bara kräver grundskoleutbildning.

Löneeffekten av överutbildning är att ett år längre utbildning än vad som krävs för jobbet ger högre lön. Det betyder att en person som är överutbildad för sitt yrke tjänar mer än de kollegor som har adekvat utbildning för samma yrke. Det tyder på att den som har längre utbildning än vad jobbet kräver har en högre produktivitet.

En studie studerar orsaker till överutbildning och finner att det som påverkar överutbildning är begränsade lokala arbetsmarknader, sektor, söktider och diskriminering. Att hitta rätt jobb innebär en sökprocess som kan ta tid. I början av en yrkeskarriär kan det vara strategiskt att ta ett jobb som man är överkvalificerad för, för att sedan göra en intern karriär eller byta till ett mer kvalificerat jobb hos en annan arbetsgivare. Risken att vara överutbildad minskar med antal år på nuvarande arbetsplats och i nuvarande yrke. Av dem som i en studie definieras som överutbildade vid en tidpunkt är drygt hälften överutbildade tio år senare. De som inte längre är överutbildade har också nästan helt kommit ifatt i lön. Men en förutsättning för det tycks vara att byta jobb.

En välutbildad befolkning är en tillgång för arbetsmarknaden. Även om varje individ initialt inte får jobb på den utbildningsnivå som motsvarar deras utbildning så utgör de överutbildade en potentiell arbetskraft för mer kvalificerade jobb när arbetskraftsefterfrågan på sådana jobb stiger. På så sätt ökar rörligheten på arbetsmarknaden

och matchningen mellan lediga platser och jobb förbättras. Men så länge det finns arbeten som inte kräver lång utbildning är det viktigt att individerna har möjlighet att röra sig från dessa arbeten till arbeten som kräver längre utbildning. Troligen hjälper också en höjd utbildningsnivå till att utveckla jobbets kvalifikationsnivå, till exempel genom höjda anspråk från de anställda men också genom att tillhandahålla den kompetens som kan vara en förutsättning för en positiv utveckling av arbetets innehåll.

Utbildning har många värden och bör inte enbart ses i relation till arbetslivets nuvarande kompetenskrav. Fokus bör också vara på att kunliga och välutbildade medborgare är en viktig demokratisk resurs för ett land. Utbildning kommer till nytta i politiken, civilsamhället och den privata sfären, liksom god utbildning är viktig för att kunna leva likvärdigt med andra i vårt samhälle.

Slutsatsen är att bilden av att svenskar är överutbildade inte stämmer. Andelen högskoleutbildade i den svenska arbetskraften är mindre än andelen jobb som kräver en högskoleutbildning. När ledningsarbete räknas som ett högskoleyrike blir underskottet på utbildning omkring tio procentenheter.

Det är mycket allvarligt och skadligt om politiska beslut fattas på felaktiga underlag och om den pågående debatten om överutbildning leder till att det satsas på för få utbildningsplatser inom yrkeshögskolan och högskolan. Om Sverige ska vara en konkurrenskraftig kunskapsnation bör politiken inriktas på att utbilda en allt större andel av befolkningen och att stimulera fram fler kunskapsintensiva arbeten som kräver lång utbildning och inte inriktas på att stimulera fram arbeten som kräver kort utbildning.

VAD ANSES VARA PROBLEMET MED ÖVERUTBILDNING?

Idéhistorikern Nils Runeby beskriver i boken *Dygd och vetande* (1995) hur överutbildning, om än inte med användning av det begreppet, har diskuterats så länge som sedan mitten av 1700-talet. Under 1800-talet var diskussionen intensiv huruvida det fanns en överproduktion av studenter. De som menade att så var fallet såg att i en överproduktion av studenter låg en fara att personer som inte var lämpade för högre studier skulle studera vid universitetet. Dessa personer skulle där få en ofullständig och ytlig kunskap samt snedvridna sociala anspråk. För att karaktärisera deras situation skapades ett särskilt begrepp: halvbildning. En uttalad risk med dessa halvbildade och övertaliga personer var att det hos dem skulle växa fram ett missnöje och ett revolutionärt sinnelag som skulle leda till politisk instabilitet.

Seymour E Harris skriver 1949 i boken *The Market for College Graduates* att det finns ett problem med ett större utbud än efterfrågan på högskoleutbildade i USA och att det kommer att leda till allvarliga ekonomiska, sociala och politiska problem. Han räknar med att det på 50- och 60-talet inte skulle löna sig ekonomiskt att genomgå en högskoleutbildning och att lönen för högskoleutbildade skulle komma att sjunka relativt icke-högskoleutbildade.

Harris ser flera problem med överutbildning. För det första kommer en stor andel av de högskolestuderande att inom de närmaste tjugo åren vara dömda till besvikelse efter examen då antalet lediga kvalificerade jobb kommer att vara betydligt färre än antalet högskoleutbildade som söker dem. En stor andel av de högskoleutbildade kommer att bli tvungna att nöja sig med manuellt arbete och det kommer att kräva drastiskt förändrade attityder bland högskoleutbildade om det inte ska leda till allvarliga sociala och politiska effekter. För det andra kommer högskoleutbildade att tränga ut icke-högskoleutbildade från arbetsmarknaden. För det tredje påpekar Harris att om ungefär en tredjedel av alla unga genomgår högskolestudier leder det till allvarlig försämring av standarden på den högre utbildningen.

Lösningen som Harris ser är bättre studier av tillgång och efterfrågan på högskoleutbildade, bättre yrkesvägledning samt en offentlig informationskampanj för att upplysa potentiella studenter om marknadsläget för olika former av jobb. Ett ökat fokus på de icke-ekonomiska och samhällseliga fördelarna med utbildning, i motsats till de ekonomiska fördelarna, är också en del av lösningen. En anpassning mellan tillgång och efterfrågan behöver enligt Harris komma till stånd för

att föregripa missnöje, snabbt växande kostnader och en eventuell revolutionär rörelse utlöst av miljoner av arbetslösa, frustrerade och nedvärderade högskoleutbildade.

Ivar Berg skriver i boken *Education and Jobs: The great training robbery* från 1971 att en allt större grupp har mer utbildning än vad de får användning för i sitt jobb. Arbetsgivare tror att mer välutbildade anställda också är mer produktiva men Berg drar slutsatsen att så inte är fallet. Berg ser flera problem med överutbildning. Han påtalar ett problem med de överutbildades eget välbefinnande vilket kan leda till politiskt missnöje. Överutbildning är kostsamt och ekonomiskt ineffektivt för samhället och individen. Överutbildning leder också till att de som har en kort utbildning trängs ut från arbetsmarknaden. För att lösa problemet förordar Berg ett större politiskt fokus på att skapa fler jobb och mer kvalificerade jobb.

I boken *The Overeducated American* av Richard Freeman som kom ut 1976 introducerar Freeman på bred front begreppet överutbildning. Han visar på en minskad avkastning på collegeutbildning i USA och argumenterar för att en collegeutbildning inte längre är en säker väg till ett välavlönat jobb.

Freeman kommenterar i sin bok Harris prognos som visat sig vara felaktig; 1950- och 60-talen blev lysande tider för akademiker i USA. Freeman söker anledningarna till att högskoleutbildade hade en så stark ställning på arbetsmarknaden under dessa två decennier. Han finner att under 1950- och 60-talen ökade efterfrågan på högskoleutbildade beroende på förändringar i den industriella mixen av jobb, satsningar på forskning och utveckling samt på en extraordinär utökning av utbildningssystemet vilket i sin tur berodde på demografiska förändringar, det vill säga många barn i skolåldrar.

Freeman ser att försämringen av akademikers arbetsmarknad på 1970-talet hade samma orsaker som uppgången under 1950- och 60-talen. En minskad tillväxt av efterfrågan på högskoleutbildade berodde på minskad tillväxt av industrier som sysselsätter många högskoleutbildade. En viktig bransch för högskoleutbildade är skolan och när antalet elever började minska så minskade också behovet av lärare. I många högteknologiska industrier minskade de federala satsningarna på forskning och utveckling samt satsningar på försvar och rymdforskning vilket minskade behovet av högskoleutbildade. På utbudssidan ökade antalet högskoleutbildade då de stora efterkrigsårskullarna kom ut på arbetsmarknaden.

Också Freeman lyfter fram risker med överutbildning. Bristen på kvalificerade jobb kommer att skapa en betydande grupp missnöjda högskoleutbildade vars jobb inte kommer att motsvara deras utbildning

och ambitioner. Detta kan leda vissa till politisk extremism. Arbetsgivarna tvingas anpassa jobb som tidigare innehafts av icke-högskoleutbildade till att passa högskoleutbildade.

År 1981 presenterade Duncan och Hoffman en artikel om den så kallade ORU-modellen (Over-Required-Under). I ORU-modellen jämförs individens uppnådda utbildningsnivå och den utbildning som krävs för individens yrke. Genom modellen skattas avkastningen på krävda utbildningsår samt hur under- och överutbildning påverkar avkastningen på utbildning. Modellen delar upp individens uppnådda utbildning i tre komponenter: I) efterfrågad utbildning som motsvarar vad som krävs för att personen ska klara av sitt arbete, II) antal överutbildningsår och III) antal underutbildningsår:

Uppnådd utbildning = utbildningskrav + överutbildning - underutbildning

Utbildningens avkastning i form av lön beräknas sedan genom att denna ekvation ersätter utbildningstermen i en humankapitalekvation.

Diskussion om överutbildning har under senare år förekommit allt oftare i Sverige. Den brittiska forskaren Alison Wolf (2002) fick stort genomslag i den svenska debatten. Wolf menar att det finns en övertro på utbildningssatsningar för att öka den ekonomiska tillväxten och att utbildningens bidrag till samhällets produktion är lägre än de privatekonomiska förtjänsterna. Wolf är en förespråkare av signalteorin som fokuserar på att utbildning främst fungerar som en signal på produktiva egenskaper som värderas på arbetsmarknaden snarare än att utbildningen ger individen nya värdefulla kunskaper och färdigheter. Signalvärdet hos högre utbildning leder till att unga människor hamnar i en samhällsekonomiskt improduktiv kapplöpning med målet att höja sin utbildning relativt andra för att till arbetsgivare signalera produktiva egenskaper.

Flera svenska forskare har också ägnat sig åt överutbildning, dessa forskares studier kommer att presenteras längre fram. Överutbildning har därtill under de senaste åren skapat tidningsrubriker i stil med: "Högskolan skapar en ny underklass - inte jobb", "Massutbildningens pris", "Allt färre arbetar med det de har pluggat till" och "Enkelt jobb trots hög utbildning". Lundaprofessorn Mats Alvesson kom 2006 med boken Tomhetens triumf i vilken han skriver om överutbildning främst utifrån att akademiker drabbas av arbetslöshet. I Saco-rapporten Kunskapens läge 2008 skrivs att överutbildningen i Sverige har ökat och att mellan en fjärdedel och en tredjedel beräknas vara överutbildade på svensk arbetsmarknad. Rapporten hänvisar till två svenska studier på området; Johansson och Katz (2007) och Tåhlin (2007). I en underlagsrapport (2008) till regeringens glo-

baliseringsråd hänvisar Lars Calmfors till forskning om överutbildning på den svenska arbetsmarknaden och påpekar att enligt denna forskning tillsätts allt fler jobb med överkvalificerade personer och en del av arbetskraftens högre utbildningsnivå är därför en ren samhällsekonomisk kostnad.

BEFOLKNINGENS UTBILDNINGSNIVÅ

Utbildningsnivån hos den svenska befolkningen har liksom i andra länder stigit kraftigt. År 1930 hade 3 procent av männen och endast 0,5 procent av kvinnorna en 3-årig gymnasial eller eftergymnasial utbildning. I början av 1950-talet gick 8 procent av en årskull vidare till gymnasiala studier. Idag går nästan alla ungdomar i gymnasieskolan och närmare 90 procent går ut med grundläggande behörighet till högskolestudier. Drygt 40 procent av en årskull går före 25 års ålder vidare till högre studier.

Den svenska befolkningens utbildningsnivå är relativt hög om man ser till andelen gymnasieutbildade. Jämfört med andra OECD-länder har en stor andel gymnasial utbildning, 84 procent av alla mellan 25 och 64 år vilket kan jämföras med OECD-genomsnittet om 68 procent. OECD och dess partnerländer som har fler gymnasieutbildade än Sverige i åldersgruppen 25 till 64 år är: Tjeckien, Estland, Ryssland, USA, Slovakien, Kanada och Schweiz.¹

¹ OECD (2008a)

Många i Sverige har även en högskoleutbildning. I åldersgruppen 25-34 år har 39 procent genomgått en högskoleutbildning. Sverige befinner sig därmed över OECD-genomsnittet som ligger på 33 procent. Det placerar dock Sverige inte bättre än på en delad tolfte plats bland OECD och dess partnerländer. Kanada har störst andel högskoleutbildade unga vuxna med 55 procent och därefter följer Japan, Korea, Ryssland, Israel, Nya Zeeland, Irland, Belgien, Norge, Frankrike och Danmark.²

² OECD (2008b)

Lön, sysselsättningsnivå och arbetslöshet liksom hälsa och medborgerligt engagemang har samband med utbildningsnivå. Den privatekonomiska avkastningen på utbildning har studerats ingående. Studier som har gjorts med svenska data och där utbildningens längd har använts som ett enkelt sammanfattande mått på utbildning, har resultaten blivit att varje ytterligare utbildningsår höjer individens inkomst med mellan 4,0 och 8,5 procent, det senare talet för slutet av 1960-talet och de förra för 1980- och 1990-talen. En studie tyder på en uppgång under de allra sista åren.³ En högskoleutbildning höjer lönen mer än annan utbildning och ligger idag på 6-7 procent.⁴ Högskoleutbildades löner har också ökat relativt andra grupperns löner under den tid som andelen högskoleutbildade blivit fler,⁵ både i Sverige och i andra länder.⁶

³ Björklund och Lindahl (2005)

⁴ Røller (2006)

⁵ Hansson (2008)

⁶ Schleicher (2009)

Sysselsättningsnivån skiljer sig markant mellan dem som har en för-

gymnasial, gymnasial och eftergymnasial utbildning. Enligt Arbetskraftsundersökningarna (AKU) år 2007 var 44,1 procent av dem med en förgymnasial utbildning sysselsatta, 73,6 procent av dem med en gymnasial utbildning och 80,1 procent av dem med en eftergymnasial utbildning. Arbetslöshetsnivån för 2007 skiljer sig också markant åt mellan de tre olika grupperna. Arbetslösheten bland personer med en förgymnasial utbildning var 12,8 procent, för dem med en gymnasial utbildning 5,2 procent och för dem med en eftergymnasial utbildning 3,9 procent.

ATT MÄTA ÖVER- OCH UNDERUTBILDNING

Att mäta om en individ har en adekvat utbildning för sitt jobb eller om en individ är under- eller överutbildad i förhållande till sitt nuvarande jobb är svårt och det finns flera olika metoder som används.⁷ Den första metoden (1) frågar individen om den anser sig vara överutbildad eller inte. Det är inte en vanlig metod i svensk forskning om överutbildning men uppgifterna finns att tillgå i Levnadsnivåundersökningarna.

⁷ Groot och Massen van der Brink (2000)

Den andra metoden (2) frågar individen efter den utbildningsnivå som krävs för jobbet vilket ställs mot individens faktiska utbildning. Denna metod används av Böhlmark, le Grand, Szulkin och Tåhlin, som har Levnadsnivåundersökningarna som empiriskt material. Också SCBs enkätstudie till högskoleexaminerade använder sig av denna metod.

Den tredje metoden (3) relaterar individens skolår till det genomsnittliga antalet skolår i den yrkesgrupp som individen tillhör. Denna metod används inte inom svensk forskning om överutbildning.

Den fjärde metoden (4) jämför individens utbildning med en extern klassificering av utbildningskravet i den typ av arbete individen har. Det är en vanlig metod inom svensk forskning om överutbildning. Den används av Katz och Johansson, Grannas och Oscarsson, Åberg samt i OECDs studie av överutbildning.

OECD studerar också överutbildning genom att se till avvikelser från statistiska genomsnitt över löner för personer med olika utbildningsnivåer, detta mått finns dock inte för Sverige.

Groot och Massen van der Brink (2000) har utvärderat de olika mätmetoderna. De visar att hur överutbildning definieras och mäts leder till stora skillnader i förekomsten av överutbildning. Den lägsta förekomsten av överutbildning uppkommer vid användning av metod (3) och den högsta förekomsten av överutbildningen vid användandet av metod (2). Metod (1), (2) och (4) ger dock tämligen likartade resultat. Metod (3) däremot avviker och anger en lägre förekomst av överutbildning.

Oavsett metod som används ger dessa jämförelser möjlighet att dela in individerna i tre olika grupper: individer som har adekvat utbildning för sitt jobb, individer som är underutbildade för sitt jobb och individer som är överutbildade för sitt jobb.

Nu följer en genomgång av olika sätt att mäta formell utbildning, ett arbetes kvalifikationsnivå, vad individen anser om sitt arbetes kvali-

fikationsnivå samt vad individen anser om överensstämmelse mellan sin utbildning och sitt arbete.

Att mäta den formella utbildningen

Svensk utbildningsnomenklatur (SUN)

En indikator på individens kompetens är den formella utbildningen. Svensk utbildningsnomenklatur (SUN) är en standard för klassificering av enskilda utbildningar, samtidigt som den utgör ett system för aggregering av utbildningar till större grupper. SUN reviderades 1998-1999.

SUN 2000 är uppbyggd av två moduler; en nivåmodul och en inriktningsmodul. Vad gäller nivåmodulen anger den första siffran grovt utbildningens nivå. Den andra siffran anger utbildningens teoretiska längd i antal år, med undantag från nivå 0-2. Den tredje siffran skiljer i första hand på yrkesinriktade utbildningar och mer generella utbildningar samt på utbildningar avslutade med avgångsbetyg/examen och utbildningar avslutade utan avgångsbetyg/examen.

I princip gäller att en utbildning ska vara fullföljd och godkänd för att individen ska få den SUN-kod som respektive utbildning motsvarar. Det innebär att SUN-koden underskattar utbildningsnivån i viss utsträckning. Formell utbildning är naturligtvis inte heller allt. Underutbildningen kan inte sägas vara synonymt med underkvalificering eftersom hänsyn då inte tagits till arbetserfarenhet eller kunskaper och färdigheter som har inhämtats på annat sätt än genom formell utbildning.

Tabell 1. Svensk utbildningsnomenklatur (SUN) med nivåmodulens första och andra siffra: nivå och längd. ⁸

⁸ SCB, Svensk utbildningsnomenklatur

6 Forskarutbildning

64 Doktorsutbildning

62 Licentiatutbildning

60 Övrig/ospecificerad

5 Eftergymnasial utbildning två år eller längre

55 Fem år eller längre

54 Fyra år (minst fyra men ej fem år)

53 Tre år (minst tre men ej fyra år)

52 Två år (minst två men ej tre år)

4 Eftergymnasial utbildning kortare än två ÅR

41 Kortare än två år (minst en termin)

3 Gymnasial

33 Tre år

32 Två år (minst två men ej tre år)

31 Kortare än två år (minst en termin)

2 Förgymnasial utbildning 9 (10) år

1 Förgymnasial utbildning kortare än 9 år

0 Utbildning på förskolenivå

International Standard Classification of Education (ISCED)

International Standard Classification of Education (ISCED) är ett internationellt system för beteckningar på utbildningsnivåer, utvecklat av UNESCO.

Tabell 2. Nivåbeteckningar enligt ISCED översatta till svenskt utbildningsväsende

- 6 Forskarutbildning
- 5 Högskoleutbildning
- 4 Eftergymnasial utbildning, ej högskolenivå
- 3 Gymnasieutbildning
- 2 Grundskoleutbildning, grundskolans senare år
- 1 Grundskoleutbildning, grundskolans tidiga år
- 0 Utbildning på förskolenivå

I den jämförande studien av OECD nedan så har ISCEDs sju utbildningsnivåer omvandlats till tre kategorier: hög, mellan och låg utbildning. Hög (ISCED 5/6) = eftergymnasial utbildning, mellan (ISCED 3/4) = gymnasial utbildning, låg (ISCED 0/1/2) = mindre än gymnasial utbildning.

Att mäta ett arbetes kvalifikationsnivå

I den svenska officiella statistiken finns inget till SUN motsvarande register över kvalifikationsnivån på individens arbetsuppgifter på det aktuella jobbet. Däremot finns det en yrkesuppgift som framför allt samlas in via arbetskraftsunderökningen (AKU). Följande två frågor ligger till grund för att mäta ett arbetes kvalifikationsnivå:

1. Till vilket yrke vill du räkna ditt arbete?
2. Vilka är dina huvudsakliga arbetsuppgifter?

SCB använder sig av två yrkesindelningar: socioekonomisk indelning (SEI) och standard för svensk yrkesklassificering (SSYK).

En jämförelse mellan SUN och SEI respektive mellan SUN och SSYK motsvarar mätmetod (4).

En internationell klassificering av yrken är The International Standard Classification of Occupations (ISCO). I OECD-studien nedan har författarna använt den första siffran i ISCO-88 för att klassificera yrken i tre kategorier: högt, mellan och lågt kvalificerade.

En jämförelse med ISCED och ISCO-88 motsvarar också mätmetod (4).

Socioekonomisk indelning (SEI)

Den socioekonomiska indelningen (SEI) är en beskrivande klassifikation avsedd att belysa den hierarkiska strukturen i ett samhälle som

delar upp människor i olika klasser. Grundläggande för SEI är personernas position på arbetsmarknaden. SEI syftar till att i varje kategori samla yrken där innehavarna befinner sig i likartade situationer i arbetet och på arbetsmarknaden.

Att skilja mellan arbetsgivare och arbetstagare är basalt i socioekonomiska indelningar. En uppdelning mellan arbetare och tjänstemän är också klassisk. För att ytterligare dela upp arbetar- och tjänstemannayrken på olika klasser används i SEI det antal utbildningsår som normalt krävs för ett yrke. Eftersom SEI publicerades redan 1982, reviderades marginellt 1984, har dock vissa av dessa utbildningskriterier med tiden blivit obsoleta.

Tabell 3. Socioekonomisk indelning (SEI) av förvärvsarbetande ⁹

Socioekonomiska grupper		Normalt utbildningskrav efter grundskola
11-12, 33	Ej facklärd arbetare, lägre tjänstemän I	Mindre än två år
21-22	Facklärd arbetare	Minst två år
36	Lägre tjänstemän II	Två men ej tre år
46	Tjänstemän på mellannivå	Tre men ej sex år
56-57	Högre tjänstemän och ledande befattningar	Minst sex år

⁹ SCB, Socioekonomisk indelning

Standard för svensk yrkesklassificering (SSYK)

Standard för svensk yrkesklassificering (SSYK) är ett system för gruppering av individers yrke avsedd för att klassificera individer efter det arbete de utför. Kvalifikationsnivåerna har fastställts av experter från Statistiska centralbyrån (SCB) och Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS). Nivåerna uttrycks i termer av den utbildningsnivå som normalt krävs för att klara av jobbet. När kvalifikationsnivåerna för respektive yrke bestäms i standarden tas ingen hänsyn till vilken utbildning de individer har som just då arbetar i yrket. De bedömda kvalifikationsnivåerna var aktuella 1996, då arbetet med klassificeringen nyligen hade gjorts.

Tabell 4. SSYKs yrkesområden och kvalifikationsnivåer ¹⁰

SSYKs kvalifikationsnivåer	
1:a	Normalt inga eller små utbildningskrav
2:a	Normalt krävs gymnasiekompetens
3:e	Normalt krävs gymnasieskola med påbyggnad eller en kortare högskoleutbildning (högst cirka 3 år)
4:e	Normalt krävs en längre högskoleutbildning (3-4 år eller mer) och en akademisk examen

Yrkesområde	Kvalifikationsnivå
Ledningsarbete	--
Arbete som kräver teoretisk specialistkompetens	4:e
Arbete som kräver kortare högskoleutbildning	3:e
Kontors- och kundservicearbete	2:a
Service-, omsorgs- och försäljningsarbete	2:a
Arbete inom jordbruk, trädgård, skogsbruk och fiske	2:a
Hantverksarbete inom byggverksamhet och tillverkning	2:a
Process- och maskinoperatörsarbete, transportarbete m.m.	2:a
Arbete utan krav på särskild yrkesutbildning	1:a
Militärt arbete	--

¹⁰ SCB, Standard för svensk yrkesklassificering

Skillnaderna mellan SEI och SSYK

SEI och SSYK skiljer sig åt då kraven på utbildningsnivå för fler yrken är olika. Den största skillnad är att enligt SEI-indelningen kräver 32 procent av jobben ingen utbildning utöver grundskola eller en kort påbyggnadsutbildning efter grundskolan (kod 11-12, 33). I SSYK-indelningen är det bara 5 procent av jobben som inte kräver någon särskild yrkesutbildning (yrkesområde 9).¹¹

¹¹ Detta gäller år 1999. Grannas och Oscarsson (2001).

De kvalifikationskrav som finns för ett yrke bestäms då standarden utarbetas. SEI fastställdes år 1982, reviderades marginellt 1984, medan SSYK fastställdes 1996. SEI-koden speglar således kvalifikationskraven som gällde för omkring 25 år sedan. Också SSYK-koden börjar bli till åren då den fastställdes för över tio år sedan. Resultaten från studier som använder sig av dessa kvalifikationskrav måste därför tolkas med försiktighet, särskilt den äldsta av dem: SEI.¹²

¹² Leif Haldorsson som ansvarar för SEI på SCB menar att det är vanskligt att använda SEI för att studera överutbildning då SEI härrör från 1982 och de kvalifikationskrav som gällde vid den tidpunkten. Leif Haldorsson, telefonintervju, augusti 2008.

Elektronikmontör är ett av flera exempel på yrke där SEI-indelningen och SSYK-indelningen ställer olika krav på utbildning. I SEI-indelningen krävs grundskoleutbildning eller en påbyggnadsutbildning mindre än två år lång medan det i SSYK-indelningen ställs krav på gymnasiekompetens.

Arbetande inom yrken som 1982 inte krävde en gymnasieexamen men idag gör det kommer i studier som baseras på SEI att betraktas som överutbildade om de befinner sig inom det yrket och har en gymnasieexamen. Också arbetande inom yrken som 1982 inte krävde en

högskoleutbildning om tre år eller mer men som idag kräver en högskoleutbildning om minst tre år kommer med en användning av SEI att anses som överutbildade. Det gäller alla nyligen utbildade sjuksköterskor, lärare inom förskola, grundskola och gymnasieskolans i estetiska och praktiska ämnen liksom SFI bland flera andra yrken.¹³ Se tabell 5. Personer inom dessa yrkesgrupper kommer därmed att anses överutbildade om de har genomgått den utbildning som idag krävs för att arbeta inom dessa yrken.

¹³ SCB, SEI, yrkesförteckning version 2007-10-01

Tabell 5. Exempel på tjänstemän på mellannivå, som enligt SEI bör ha minst tre år men mindre än sex års utbildning efter grundskolan men som idag kräver minst sex års utbildning efter grundskolan.

Sjuksköterska
Barnmorska
Förskollärare
Grundskolelärare
Gymnasielärare, estetiska och praktiska ämnen
SFI-lärare
Särskollärare
Sjukgymnast
Dietist
Biomedicinska analytiker
Fritidspedagog
Arbetsterapeut

The International Standard Classification of Occupations (ISCO)

The International Standard Classification of Occupations (ISCO) är framtaget av International Labour Organization (ILO). ISCO är ett verktyg för att ordna jobb i olika grupper med avseende på jobbets uppgifter och karaktär. Det används både för internationellt jämförande statistik och vid rekrytering av arbetstagare genom arbetsförmedling, i hantering av arbetsmigration och i utveckling av program för yrkesutbildning och vägledning. Många nationella yrkesklassificeringar bygger på ISCO.

Den första versionen av ISCO antogs 1957 och är känd som ISCO-58. Denna version ersattes av ISCO-68 och sedan ISCO-88. ISCO har nyligen uppdaterats för att ta hänsyn till utvecklingen i arbetslivet sedan 1988, denna version går under namnet ISCO-08. Uppdateringen har inte förändrat de grundläggande principerna men betydelsefulla förändringar gjordes inom vissa områden.¹⁴

¹⁴ ILO, ISCO.

I den jämförande studien av OECD nedan används ISCO-88 så här redogörs för kvalifikationsnivåer för huvudgrupperna i ISCO-88.

Tabell 6. ISCO-88 ¹⁵

	ISCED-nivå
1 Managers	-
2 Professionals	6-7
3 Technicians and associate professionals	5
4 Clerks	2-3
5 Service workers and shop and markets sales workers	2-3
6 Skilled agricultural and fishery workers	2-3
7 Craft and related trades workers	2-3
8 Plant and machine operators and assemblers	2-3
9 Elementary occupations	1
0 Armed forces occupations	-

¹⁵ ILO, ISCO, Design and structure.

Att mäta vad individen anser

Levnadsnivåundersökningarna (LNU)

De svenska Levnadsnivåundersökningarna har genomförts fem gånger: 1968, 1974, 1981, 1991 och 2000. I de fyra undersökningarna 1974-2000 ställs två frågor kring vad de anställda själva tycker om hur mycket utbildning de behöver för att utföra sitt jobb:

1. Behöver man någon skol- eller yrkesutbildning över folk- eller grundskolan i Din befattning? Svar: ja eller nej
2. Ungefär hur många års utbildning över folk- eller grundskola behöver man? Svar i antal år.

Svaren från dessa två frågor samt inhämtad uppgift om den anställdes utbildning motsvarar mätmetod (2).

I levnadsnivåundersökningen 2000 ställdes också en fråga om de anställda själva ansåg sig vara under-, över- eller lagom kvalificerad för sitt arbete:

Hur tycker Du att Dina kunskaper och färdigheter stämmer överens med vad som krävs i Ditt arbete? Tycker Du att Du

- är mycket överkvalificerad
- är något överkvalificerad
- är lagom kvalificerad
- skulle behöva vissa ytterligare kunskaper
- skulle behöva en hel del ytterligare kunskaper

Svar från denna fråga motsvarar mätmetod (1).

SCBs undersökning "Inträdet på arbetsmarknaden"

SCBs undersökningen från 2008 med namnet Inträdet på arbetsmarknaden gjordes första gången år 1996, och bygger på de tidigare gymnasie- och högskoleuppföljningarna som gjorts sedan slutet av 1960-talet. Undersökningen genomförs vartannat år och uppföljningen sker tre år efter avslutad utbildning.

I undersökningen tillfrågas de högskoleexaminerade bland annat om överensstämmelse mellan utbildning och arbete. Undersökningspersonen gör själv en bedömning av vilken utbildningsnivå som var tillräcklig för hans/hennes arbete genom att svara på följande fråga:

Vilken utbildningsnivå/examen bedömer du vara tillräcklig för det arbete du hade under veckan 31 mars – 6 april 2008?

Grundskoleutbildning

Gymnasieutbildning

Högskoleutbildning (grundläggande)

Licentiatexamen

Doktorsexamen

Svar från denna fråga motsvarar också mätmetod (2), men gäller bara de som har genomgått en högskoleutbildning och tagit en examen tre år tidigare.

STUDIER OM ÖVERUTBILDNING I SVERIGE

Det finns flera studier som analyserat över- och underutbildning i förhållande till det nuvarande jobbet i Sverige. Studierna har genomförts med olika mätmetoder och kommer fram till vitt skilda resultat vad gäller andelen rätt matchade, under- och överutbildade på den svenska arbetsmarknaden.

Studier baserad på den socioekonomiska indelningen

Johansson och Katz (2007)

Studien ”Wage differences between women and men in Sweden – the impact of skill mismatch”, genomförd av Mats Johansson och Katarina Katz 2007, analyserar under- och överutbildning i Sverige åren 1993-2000. Johansson och Katz använder i sin studie Svensk utbildningsnomenklatur (SUN) för att beskriva utbildningsbakgrunden hos de sysselsatta och Socioekonomisk indelning (SEI) för att kartlägga jobbets kvalifikationskrav. Johansson och Katz gör en jämförelse mellan dessa två för att avgöra om en person har en rätt matchad utbildning eller är under- respektive överutbildad.

Johansson och Katz finner i sin studie att 49,5 procent av arbetskraften har en utbildningsnivå som är rätt matchad, 19,2 procent är underutbildad och 31,1 procent är överutbildad.

Tabell 7. Andelar rätt matchade, under- och överutbildade sysselsatta/förvärvsarbetande (employees), medelvärde 1993-2000. I procent av svarande.

SEI*/SUN	Förgymnasial	Gymnasial, kort	Gymnasial, lång	Eftergymnasial, kort	Eftergymnasial, lång / doktorsexamen	Totalt
Ej facklärd arbetare, lägre okvalificerad tjänsteman	10,0	13,6	5,4	1,7	0,3	31,0
Lägre tjänsteman	1,6	3,9	2,5	1,6	0,6	10,2
Facklärd arbetare	3,8	10,3	3,0	0,7	0,1	18,0
Tjänsteman på mellan-nivå	2,3	4,7	4,2	9,0	5,4	25,7
Högre tjänsteman, ledande befattning	0,7	1,4	1,7	3,0	8,3	15,1
Totalt kolumn	18,4	33,9	16,8	16,0	14,9	100,0

Färgkoder: gul= under, grön=adekvat, röd=över

*** Vanligtvis krävd utbildningsnivå per grupp:**

- Ej facklärd arbetare, lägre okvalificerad tjänsteman: < 2 år efter grundläggande utbildning.
- Lägre tjänstemän: ≥ 2 men < 3 år efter grundläggande utbildning.
- Facklärd arbetare: ≥ 2 år efter grundläggande utbildning.
- Tjänstemän på mellan-nivå: ≥ 3 men < 6 år efter grundläggande utbildning.
- Högre tjänstemän och ledande befattningar: ≥ 6 år efter grundläggande utbildning.

Källa: Johansson och Katz (2007)

I tabell 7 kan utläsas att av de dryga 19 procent som anses vara underutbildade återfinns de största andelarna bland dem som har en kort gymnasieutbildning och har ett jobb som kräver minst en lång gymnasial utbildning, 4,7 procent, de som har en förgymnasial utbildning och har ett jobb som kräver minst en kort gymnasieutbildning, 3,8 procent, och slutligen de som har en kort eftergymnasial utbildning och har ett jobb som kräver en lång eftergymnasial utbildning: 3 procent.

Av de dryga 31 procent som anses vara överutbildade återfinns de största andelarna bland dem som har en kort eller lång gymnasieutbildning och har ett jobb som inte kräver utbildning utöver grundskolan, 13,6 respektive 5,4 procent samt bland de som har en lång eftergymnasial utbildning och har ett jobb som kräver en kort eftergymnasial utbildning, 5,4 procent. Av de dryga 31 procent som Johansson och Katz anser är överutbildade har således 21,5 procentenheter, eller nästan 70 procent, som högsta utbildning genomgått en treårig gymnasieutbildning.

De tjänstemän på mellannivå som räknas som överutbildade är de som genomgått mer än 6 års utbildning efter grundskolan. Enligt Johansson och Katz är 21 procent av tjänstemännen på mellannivå överutbildade. Denna grupp borde enligt denna studie som högsta utbildning haft en treårig gymnasieutbildning eller mindre än tre år lång eftergymnasial utbildning. Som tidigare nämnts så räknas de på senare tid utbildade förskolelärare, grundskolelärare, gymnasielärare i estetiska och praktiska ämnen, SFI-lärare och sjuksköterskor med flera som överutbildade om de har den utbildning som idag krävs för att få legitimation, för att vara behörig att utföra jobbet och för att få jobbet. Om de personer som arbetar inom dessa yrken istället klassificeras som högre tjänstemän sjunker andelen överutbildade inom gruppen tjänstemän på mellannivå.¹⁶

¹⁶ Johansson, Mats, telefonintervju, oktober 2008.

Johansson och Katz finner också att andelen överutbildade och underutbildade män och kvinnor skiljer sig åt. Andelen kvinnor som är överutbildade är fler än andelen män som är överutbildade. Och andelen män som är underutbildade är fler än kvinnor som är underutbildade.

Enligt Johansson och Katz har andelen överutbildade ökat mellan åren 1993 och 2000. För kvinnor ökade andelen överutbildade från 36 till 38 procent och för män ökade andelen överutbildade från 24 till 28 procent. Andelen underutbildade kvinnor ökade också under denna tidsperiod från 12 till 15 procent medan andelen underutbildade män minskade från 26 till 24 procent. Andelen rätt matchade kvinnor minskade under tidsperioden från 52 till 47 procent och andelen rätt matchade män minskade från 50 till 47 procent.

Åberg (2002)

Rune Åberg har i studien "Överutbildning – ett arbetsmarknadsproblem?" (2002) studerat hur utbildningskraven utvecklats på arbetsmarknaden under senare tid samt hur personer med kort utbildning klarat sig på den nya arbetsmarknaden.

Arbetet för de anställda har i denna studie också klassificerats enligt SEI-koden. Åberg klassificerar jobb som kräver mindre än två års utbildning efter grundskola som arbeten med låga utbildningskrav (SEI-koderna 11, 12 och 33). Till kvalificerade arbeten räknar han dem som kräver tre års utbildning eller mer efter grundskola (SEI-koderna 44, 45, 54, 55, och 57).

Åberg finner att mellan 1975 och 1998 har andelen jobb med låga utbildningskrav minskat från 41 till 27 procent och andelen jobb med höga utbildningskrav stigit från drygt 20 procent till drygt 30 procent. Slutsatsen är därmed en trend med växande utbildningskrav. Åberg menar dock att förändringen inte är så snabb och att trenden till och med tycks ha avtagit under 1990-talet samt att en stor andel, nästan 30 procent av alla jobb, fortfarande klassificeras som jobb med låga utbildningskrav. Åberg tar själv upp en invändning mot sitt sätt att beräkna detta, nämligen att SEI-koden är gammal och att förändringar av kvalifikationsinnehåll i ett jobb inte fångas upp av SEI. Minskningen av jobb med låga kvalifikationskrav kan därför ha underskattats om dessa jobb kontinuerligt blivit mer kvalifikationskrävande.

Åberg menar dock att SSK är alltför strängt och problematiskt att använda då den lägsta kategorin i SSK utgörs av sådana jobb där absolut inga utbildningskrav ställs, förutom möjligen avslutad obligatorisk skolutbildning. SEI-kodens lägsta kategori tillåter vissa utbildningskrav, kortare än två år, utöver grundskola. Därför skiljer sig andelen jobb med låga utbildningskrav åt mellan undersökningar som använder SEI respektive SSK.

För att studera om kvalifikationsinnehållet i ett jobb fångas upp av SEI har Åberg använt sig av SCBs ULF-undersökningar¹⁷ som genomförts årligen sedan 1975. I dessa undersökningar ställs frågor huruvida jobbet är enformigt, om man får lära sig nya saker i jobbet och om arbetet ger någon tillfredsställelse utöver lönen. Under den studerade perioden 1975 till 1997 har en tredjedel av alla i jobb med låga utbildningskrav haft monotona och enformiga jobb och en tredjedel av alla i jobb med låga utbildningskrav får bara en monetär belöning av jobbet. Vad gäller den andel som säger att de får lära nya saker i jobbet märks en svagt stigande trend från cirka 40 procent till cirka 45 procent. Av detta drar Åberg slutsatsen att förändringen av

¹⁷ Undersökningarna av levnadsförhållanden

utbildningskrav på den svenska arbetsmarknaden i huvudsak är ett resultat av strukturförändringar och inte en följd av att jobbets kvalifikationsinnehåll inom varje yrkesgrupp har förändrats.

Åberg hänvisar även till att år 1999 ställde SCB särskilda tilläggsfrågor i arbetskraftsundersökningarna för att utröna om SEI-koden verkligen mäter jobbets utbildningskrav. I SCB-materialet uppger cirka 40 procent av dem som enligt SEI-koden har jobb med låga utbildningskrav att det nu sannolikt skulle krävas en längre yrkesutbildning eller yrkesutbildning på gymnasienivå om de återbesattes. I de resterande 60 procenten av dessa jobb ställs inga särskilda utbildningskrav vid nyanställning, vilket skulle motsvara knappt 20 procent av alla jobb i landet.

Åberg menar att dessa relativt enkla, okvalificerade jobb inte kräver särskilt mycket skolutbildning för att kunna utföras däremot kan det mycket väl blivit så att utbildningskraven för att få dem har ökat. Det menar Åberg skulle förklara att 40 procent av dessa jobb år 1999 enligt SCBs tilläggsfrågor nu sannolikt skulle kräva en längre yrkesutbildning eller yrkesutbildning på gymnasienivå vid en återbesättning.

Utifrån ULF-undersökningarna ser Åberg att allt fler medel- eller högutbildade, åtminstone tillfälligtvis, kan tvingas ta jobb under sin utbildningsnivå. Jobb med låga utbildningskrav har gått till personer med längre utbildningar. "Överutbildningsgraden" bland dessa jobb har ökat från tio procent till 30 procent under perioden 1975 till 2000 om definitionen på överutbildning är treårig gymnasieutbildning eller mer. Det är inte tal om en lika drastisk ökning om gränsen dras vid eftergymnasiala utbildningar, men även de med kortare eftergymnasiala utbildningar eller mer har fördubblat sin andel av okvalificerade jobb från tre till sju procent. Åberg finner att de med längre eftergymnasiala utbildningar utgör en mycket liten del av dem som har okvalificerade jobb.

Åberg kommer dock till slutsatsen att det snarare är en fördel än en nackdel att andelen lågutbildade är lägre än andelen jobb med låga utbildningskrav då det tycks vara så att många av dem som är överutbildade för dessa jobb har dem under en kortare tid. Även om varje individ inte initialt får jobb på den utbildningsnivå som motsvarar deras utbildning så utgör dessa överutbildade en potentiell arbetskraft för mer kvalificerade jobb när arbetskraftsefterfrågan på mer kvalificerade jobb stiger. Rörligheten på arbetsmarknaden ökar och matchningen mellan lediga platser och jobb förbättras därigenom. Men för att överutbildade inte ska låsas fast i jobb som understiger deras kvalifikationer krävs tillräckligt många jobb som kräver högre utbildningskrav. Det är viktigare att få fram fler sådana jobb än att stimulera fram fler jobb med låga utbildningskrav skriver Åberg.

Studie baserad på både Socioekonomisk indelning och Standard för svensk yrkesklassificering

Grannas och Oscarsson (2001)

Dan Grannas och Eva Oscarsson publicerade 2001 en studie: Under- och överutbildning på 2000-talets arbetsmarknad. Grannas och Oscarsson studerar överutbildning i näringslivet och använder sig av Svensk utbildningsnomenklatur (SUN) för att beskriva utbildningsbakgrunden hos de sysselsatta inom näringslivet och Socioekonomisk indelning (SEI) respektive Standard för svensk yrkesklassificering (SSYK) för att kartlägga jobbets kvalifikationskrav.

När Grannas och Oscarsson gör en matchning mellan SUN och SEI finner de att närmare 29 procent är överutbildade och drygt 15 procent är underutbildade. 56 procent av arbetstagarna har ett jobb som motsvarar deras utbildning.

Tabell 8. Fördelning enligt SEI/SUN av under- och överutbildade respektive adekvat utbildade totalt inom näringslivet år 1999, andelar i procent.

SEI/SUN	1-2	3	4	5	6-7
	grundskola	kort gymnasium	långt gymnasium	kort högskola	lång högskola, forskarutbildning
11-12, 33 Ej facklärd arbetare, lägre tjänstemän I	11,2	12,6	5,8	1,8	0,4
36 Lägre tjänstemän II	1,5	3,2	2,2	1,4	0,5
21-22 Facklärd arbetare	3,7	9,6	3,1	0,7	0,1
46 Tjänstemän på mellannivå	1,2	3,0	3,0	7,6	4,2
56-57 Högre tjänstemän, ledande befattningar	0,5	1,0	1,6	2,8	6,9

Färgkoder: gul= under, grön=adekvat, röd=över

Det bör observeras att drygt 10 procent av de sysselsatta har kodats med antingen okänd utbildning eller okänd yrkeskod.

Källa: Grannas och Oscarsson (2001)

I tabell 8 kan utläsas att av dem som klassas som överutbildade återfinns de största andelarna bland dem med kort eller lång gymnasieutbildning och ett jobb som inte kräver någon utbildning utöver grundskolan. En något lägre andel av de så kallade överutbildade utgörs av dem med längre högskoleutbildning i ett jobb som kräver kortare högskoleutbildning.

Av dem som klassas som underutbildade utgörs den största gruppen

av dem med högst grundskoleutbildning som har ett jobb som kräver gymnasiekompetens. Den näst största gruppen utgörs av personer som har en kort gymnasieutbildning och ett jobb som kräver längre gymnasieutbildning eller kortare högskoleutbildning. Det är ungefär lika stor andel av de med kortare högskoleutbildning som har ett jobb som kräver längre högskoleutbildning och därutöver en ungefär lika stor grupp som har grundskoleutbildning, kortare eller längre gymnasieutbildning och ett jobb som kräver längre högskoleutbildning.

När Grannas och Oscarsson gör motsvarande matchning mellan SUN och SSYK finner de ett omvänt förhållande mellan under- och överutbildade, det vill säga att andelen överutbildade är lägre än andelen underutbildade. Andelen överutbildade är 9 procent medan andelen underutbildade utgör drygt 35 procent. En lika stor andel, 56 procent, av arbetstagarna har ett jobb som motsvarar deras utbildning.

Tabell 9. Fördelning enligt SSYK/SUN av under- och överutbildade respektive adekvat utbildade totalt inom näringslivet år 1999, andelar i procent.

SSYK/SUN	1-2	3-4	5	6-7
	grundskola	gymnasium	kort högskola	lång högskola, forskarutbildning
Inga krav på yrkesutbildning (9)	2,5	2,4	0,2	0,1
Gymnasiekompetens (4-8)	15,1	34,8	3,2	0,7
Krav på kortare högskoleutbildning (3)	1,9	8,0	7,3	2,4
Ledningsarbete eller teoretisk specialkompetens (1-2)	1,1	4,5	4,8	10,2

Färgkoder: gul= under, grön=adekvat, röd=över

Tabellens celler anger andelen av de sysselsatta som har en viss utbildningsnivå och en viss kvalifikationsnivå.

En väldigt liten andel av de sysselsatta har en okänd utbildningsnivå men de redovisas inte i tabellen.

Källa: Grannas och Oscarsson (2001)

I tabell 9 kan utläsas att av dem som klassas som överutbildade återfinns jämnstora andelar bland tre grupper: de med gymnasieutbildning och ett jobb som inte kräver någon yrkesutbildning, de med kort högskoleutbildning och ett jobb som kräver gymnasiekompetens samt dem med längre högskoleutbildning som har ett jobb som kräver kortare högskoleutbildning. Andelen så kallade överutbildade som har mer utbildning än en gymnasieutbildning är således 6,6 procent.

Av dem som klassas som underutbildade utgörs den största gruppen av dem med högst grundskoleutbildning och ett jobb som kräver gymnasiekompetens. Den näst största gruppen utgörs av personer som har gymnasieutbildning och ett jobb som kräver kortare högskoleutbildning. Det är ungefär en lika stor andel av de gymnasieutbildade och de med kortare högskoleutbildning som har ett jobb som

kräver längre högskoleutbildning.

Grannas och Oscarsson bedömer att SSYK bättre speglar kvalifikationskraven på arbetsmarknaden när deras studie genomfördes, 1999, eftersom SSYK fastställdes år 1996 och SEI år 1982. Med andra ord, att andelen överutbildade endast är 9 procent (SSYK) snarare än 29 procent (SEI). De menar att det inte är lämpligt att dra stora slutsatser av utvecklingen av under- och överutbildade utifrån SEI-koden. Deras slutsats är att andelen överutbildade därmed lätt överskattas i om man utgår från SEI-kodningen.

Enligt Grannas och Oscarsson råder det en brist på högskoleutbildade i ekonomin – andelen högskoleutbildade i den svenska arbetskraften motsvarar inte andelen jobb med krav på högskoleutbildning. När de räknar ledningsarbete som ett högskoleyrke blir underskottet på högskoleutbildade omkring tio procentenheter.

Grannas och Oscarsson finner att matchningen mellan utbildning och jobb vare sig har blivit bättre eller sämre under 1990-talet. De totala andelarna rätt matchade, under- och överutbildade inom näringslivet är i princip oförändrade. Sverige har enligt Grannas och Oscarsson en relativt hög andel underutbildade och en låg andel överutbildade jämfört med andra länder. Andelen adekvat utbildade ligger i nivå med övriga länder.

Orsaker till under- och överutbildning

Grannas och Oscarsson analyserar fem olika orsaker till under- och överutbildning; kompensande lärande i arbetet, begränsade lokala arbetsmarknader, individens aktuella familjesituation, söktider och diskriminering.

Den första förklaringen rör kompensande lärande i arbetet. Grannas och Oscarsson finner att erfarenhet kan kompensera för skolutbildning i individens totala humankapital. Risken att vara underutbildad ökar med individens ålder. Det kan tolkas som att individen kan ha kompenserat bristande skolutbildning med lärande i arbetet och kurser. Det stödjer humankapitalteorin. Något som talar mot den slutsatsen är att risken att vara underutbildad minskar ju längre tid individen varit i yrket. Det kan dock bero på att vissa jobb kräver en specifik yrkesutbildning och att personer i dessa yrken inte byter yrke så ofta. Vad avser jobbets karaktär finner Grannas och Oscarsson att jobb som kräver introduktionsutbildning eller lärotid på arbetsplatsen ökar risken att vara underutbildad. Även detta resultat stödjer humankapitalteorins tanke att olika investeringar i kompetensutveckling kan ersätta varandra.

Den andra förklaringen avser matchningsproblem på grund av en be-

gränsad lokal arbetsmarknad, begränsad intern arbetsmarknad inom arbetsplatsen eller genom begränsningar av alternativen i en familj med två förvärvsarbetande där den ena kan tvingas stå tillbaka för den andra. Resultaten visar att den lokala arbetsmarknadens sammansättning spelar en roll för matchningsresultatet. I storstadsregionerna är risken högst för att vara underutbildad. Detta tror Grannas och Oscarsson avspeglar den starka tillväxt som skett i dessa regioner under andra halvan av 1990-talet. De hittar däremot inget stöd för hypotesen att gifta/sammanboende eller personer med hemmavarande små barn har sämre möjligheter till en bra matchning mellan jobb och utbildning.

En tredje förklaring handlar om söktider. Att hitta rätt jobb innebär en sökprocess som kan ta tid. I början av en yrkeskarriär kan det vara strategiskt att ta ett jobb som man är överkvalificerad för, för att sedan göra en intern karriär eller byta till ett mer kvalificerat jobb hos en annan arbetsgivare. Grannas och Oscarsson finner empiriskt stöd för denna hypotes. Risken att vara överutbildad minskar med antal år på nuvarande arbetsplats och i nuvarande yrke.

Den fjärde förklaringen är diskriminering. Grannas och Oscarssons resultat stödjer hypotesen att diskriminering av kvinnor och personer födda utomlands förekommer. Risken att vara överutbildad mer än fördubblas om individen är född utomlands jämfört med en person född i Sverige.

Risken att vara under- respektive överutbildad påverkas även av vilken sektor individen arbetar i. Det är mest sannolikt att vara underutbildad inom den kunskapsintensiva tjänstesektorn, och mest sannolikt att vara överutbildad inom den kapitalintensiva tjänstesektorn. Personer inom IT-sektorn har betydligt högre odds för att vara underutbildade än personer i övriga sektorer. De kunskapsintensiva delarna av näringslivet har expanderat snabbt under 1990-talet, vilket tycks ha lett till ett efterfrågeöverskott på högutbildade.

Under- och överutbildnings effekt på lönen

Grannas och Oscarsson studerar också effekten på lönen av att vara under-, över- eller adekvat utbildad. Ytterligare ett års adekvat utbildning ökar inkomsten med 9,3 procent. Avkastningen på utbildning utöver vad som krävs för arbetet är positiv men lägre än för adekvat utbildning, det vill säga överutbildning belönas med 8,4 procent högre lön. Det betyder att en person som är överutbildad för sitt yrke tjänar mer än sina kollegor som har adekvat utbildning för samma yrke, men mindre än andra som har samma utbildning men ett matchande jobb. Utbildningspremien för överutbildning är dock inte signifikant skild från utbildningspremien för ett adekvat utbild-

ningsår. Det betyder att det inte går att säga att ett år av överutbildning med säkerhet ger mindre betalt än ett år av för jobbet adekvat utbildning. Viktas observationerna till att representera näringslivet är dock skillnaden signifikant.

Ytterligare ett års kortare utbildning än vad som krävs för arbetet innebär en inkomstminskning med 0,7 procent jämfört med en kollega som har adekvat utbildning för samma arbete. En person som är underutbildad för sitt arbete tjänar dock mer än en person med samma utbildning som har ett matchande jobb.

Studier baserade på Levnadsnivåundersökningarna

Tåhlin I (2007)

Michael Tåhlins studie "Överutbildning i Sverige: utveckling och konsekvenser från 2007" tittar på under- och överutbildning för perioden 1974 till 2000. Tåhlins analyser bygger på data från Levnadsnivåundersökningarna (LNU) 1974, 1981, 1991 och 2000.

De frågor som Tåhlin använder för att mäta under- och överutbildning är frågor om personens egen utbildning samt följande två frågor som individen själv ska bedöma:

1. Behöver man någon skol- eller yrkesutbildning över folk- eller grundskolan i Din befattning? Svar: ja eller nej
2. Ungefär hur många års utbildning över folk- eller grundskola behöver man? Svar i antal år.

Frågorna måste ses som tämligen abstrakta och svåra för den enskilde att bedöma vilket försämrar tillförlitligheten i resultaten. I en studie av Korpi och Tåhlin (2007) som också bygger på data från Levnadsnivåundersökningarna (LNU) från 1974, 1981, 1991 och 2000 skriver Korpi och Tåhlin att informationen från dessa två ovanstående frågor har en god validitet då informationen har en hög korrelation med SEI-kodningen ($r=0,70$ med SEI-koden).

Tåhlin finner att befolkningens genomsnittliga utbildningsnivå stigit snabbare än arbetslivets krav och andelen kvalificerade arbeten, samt att matchningen på arbetsmarknaden har försämrats kontinuerligt under senare decennier. År 1974 var 68 procent av de anställda rätt matchade medan bara 49 procent var rätt matchade för sina jobb år 2000. År 2000 var 36 procent av alla anställda överutbildade och andelen underutbildade var mindre än hälften så många som andelen överutbildade. Tåhlin definierar i denna studie en person som överutbildad när personen har två år mer utbildning än vad som behövs för jobbet.

Tåhlin (2007) särskiljer dels mellan personer med respektive utan utbildning utöver grundskolan, dels mellan jobb som kräver respektive inte kräver utbildning utöver grundskolan. På så vis särskiljs fyra grupper som ses i tabell 10.

Tabell 10. Anpassning mellan egen utbildning och jobbet krav bland anställda (19-64 år) 1974 – 2000. Procent.

	1974	1981	1991	2000
(A) Utbildade i kvalificerade jobb	28	38	45	58
(B) Utbildade i enkla jobb	13	16	17	21
(C) Lågutbildade i kvalificerade jobb	12	11	14	10
(D) Lågutbildade i enkla jobb	48	36	24	11
Summa	100	100	100	100

Källa: Tåhlin (2007)

I tabell 10 ses en tydlig övergång från en arbetsmarknad dominerad av lågutbildade personer och lågkvalificerade jobb till dagens arbetsliv med många välutbildade och mer kvalificerade uppgifter. Gruppen utbildade i kvalificerade jobb har ökat kraftigt och gruppen lågutbildade i enkla jobb har reducerats dramatiskt över den undersökta perioden. Tåhlin menar dock att andelen okvalificerade jobb som inte kräver någon utbildning utöver grundskolan fortfarande utgör 27 procent av alla jobb år 2000.

Den enligt Tåhlin viktigaste förklaringen till att andelen rätt matchade minskar och att andelen överutbildade ökar är att andelen människor som har mer än en tvåårig utbildning efter grundskolan ökar.

Tåhlin påpekar att det främst är unga som enligt hans definition är överutbildade och att många av dem kommer att förbättra sin matchningssituation över tid i arbetslivet och att de problem som förknippas med överutbildning därmed kan vara övergående. Av de som Tåhlin i denna studie definierar som överutbildade vid en tidpunkt är drygt hälften överutbildade tio år senare. De som inte längre är överutbildade har också nästan helt kommit ifatt i lön. Men en förutsättning för det tycks vara att byta jobb.

Tåhlin påpekar att slutsatsen av analysen knappast är att utbildningsexpansionen bör hejdas. Utbildning har många värden och bör inte enbart ses i relation till arbetslivets nuvarande kompetenskrav. Troligen hjälper en höjd utbildningsnivå till att utveckla jobbets kvalifikationsnivå, till exempel genom höjda anspråk från de anställda men också genom att tillhandahålla den kompetens som kan vara en förutsättning för en positiv utveckling av arbetets innehåll.

Under- och överutbildnings effekt på lönen

Enligt Tåhlin ger alla hittills publicerade empiriska skattningar av under- och överutbildnings effekt på lönen samma resultat: överutbildning lönar sig mindre än adekvat utbildning per extra utbildningsår och adekvat utbildning lönar sig mer än underutbildning per extra utbildningsår.

Enligt Tåhlins beräkningar baserade på Levnadsnivåundersökningen 2000 var den genomsnittliga avkastningen per år av rätt matchad utbildning 6,1 procent. Varje år av underutbildning ger 4,3 procent lägre lön och varje överutbildningsår ger 3,1 procent högre lön. Överutbildningsår ger alltså högre lön men inte lika mycket som rätt matchade år. Det betyder att en person som är överutbildad för sitt yrke tjänar mer än sina kollegor som har adekvat utbildning för samma yrke, men mindre än andra som har samma utbildning men ett matchande jobb. Så även om överutbildningens ekonomiska avkastning är väsentligt lägre än avkastningen på rätt matchad utbildning så är löneeffekterna signifikant positiva. Till detta ska enligt Tåhlin läggas effekter av utbildning som ligger vid sidan av arbetslivet – i politiken, civilsamhället och privatsfären, effekter som förmodligen till övervägande del är positiva.

Tåhlin II (2007)

I Levnadsnivåundersökningen 2000 ställdes frågan: Hur tycker Du att Dina kunskaper och färdigheter stämmer överens med vad som krävs i Ditt arbete? Svaren fördelar sig enligt tabell 11.

Tabell 11. Individens uppfattning om under- och överkvalificering för arbetet.

Individens uppfattning	Procent
Är mycket överkvalificerad	4,2
Är något överkvalificerad	14,5
Är lagom kvalificerad	60,0
Skulle behöva vissa ytterligare kunskaper	19,1
Skulle behöva en hel del ytterligare kunskaper	2,2

Källa: Tåhlin, muntligt, 2008, ej tidigare publicerade siffror.

En knapp femtedel (19 procent) anser sig vara överkvalificerade medan något fler (21 procent) anser sig behöva ytterligare kunskaper. 60 procent anser sig vara lagom kvalificerade. Det är alltså något fler som anser sig behöva påfyllnad av kunskap än som anser sig vara överkvalificerade.

Dessa resultat skiljer sig markant från resultaten i Tåhlins studie baserad på samma datamaterial, Levnadsnivåundersökningen 2000. Enligt Tåhlin studie Överutbildning i Sverige: utveckling och conse-

kvenser var 49 procent rätt matchade för sina jobb, 36 procent av alla anställda var överutbildade och andelen underutbildade var mindre än hälften så många som andelen överutbildade, år 2000. När individen själv tillfrågas om de är över- respektive underutbildade är det betydligt färre som anser sig vara överutbildade och betydligt fler som anser sig vara rätt matchade eller underutbildade.

le Grand, Szulkin och Tåhlin (2004)

En annan studie som har Levnadsnivåundersökningar som bas är ”Överutbildning eller kompetensbrist? Matchning på den svenska arbetsmarknaden 1974-2000” av Carl le Grand, Ryszard Szulkin och Michael Tåhlin, från 2004.

Författarna anser att övergången från en arbetsmarknad dominerad av lågutbildade personer och lågkvalificerade jobb till dagens arbetsliv med många välutbildade och kvalificerade arbetsuppgifter utgör ett viktigt skifte mellan två samhällsformer. Andelen personer med enbart obligatorisk skolgång har minskat drastiskt från 52 procent av alla anställda i mitten av 70-talet till 16 procent 2000. Parallellt med utbildningsexplosionen har kvalifikationskraven i arbetslivet väsentligt höjts.

Lågutbildade definieras som de med max ett års utbildning utöver grundskolan och lågkvalificerade jobb som arbeten som kräver max ett års utbildning efter grundskolan. Vid användning av dessa definitioner vid beräkning av andel överutbildade på den svenska arbetsmarknaden finner författarna 37 procent överutbildade. De överutbildade delas in i två grupper: överutbildade i lågkvalificerade jobb (21 procent) och överutbildade i kvalificerade jobb (16 procent). Majoriteten av alla överutbildade har med andra ord ett arbete som enligt författarna inte kräver mer än ett års utbildning utöver grundskolan. Andelen underutbildade på den svenska arbetsmarknaden beräknar författarna till 16 procent.

Författarna finner att 32 procent av alla jobb på den svenska arbetsmarknaden år 2000 inte kräver mer utbildning än ett år utöver grundskolan. Detta kan jämföras med att 21 procent av de anställda inte har mer än ett års utbildning utöver grundskolan.

Författarna visar att expansionen av utbildningssystemet på rent logiska grunder har påverkat den totala andelen överutbildade i arbetskraften. Personer med enbart obligatorisk utbildning kan per definition inte vara överutbildade. Om denna grupp minskar över tid kommer andelen överutbildade bland alla anställda att öka.

Uppgången i andelen överutbildade av samtliga anställda sammanhänger enligt författarna med två tendenser. Den ena är att andelen

överutbildade personer i kvalificerade jobb har ökat, men utan att andelen överutbildade inom den kategorin har stigit under de senaste två decennierna. Det vill säga, den relativa sannolikheten att vara överutbildad med ett kvalificerat arbete har varit konstant. Den andra tendensen är att andelen utbildade personer i lågkvalificerade jobb har stigit. Vilket sammanhänger med att andelen individer med enbart grundskoleutbildningen eller motsvarande har minskat drastiskt under de senaste decennierna.

Som sagt, en central orsak till den växande överutbildningen enligt författarna är att andelen individer med enbart grundskoleutbildning eller motsvarande minskat starkt över tid. Men då andelen lågutbildade inte kan sjunka mycket mer, eftersom den snart har nått nollpunkten, försvinner snart en viktig drivkraft till såväl den försämrade matchningen som den ökande överutbildningen, vilka därför kan antas bli betydligt mindre framträdande under kommande år. Författarna förutspår också att uppgången i andelen överutbildade avtar genom att kategorin utbildade anställda i lågkvalificerade jobb sannolikt upphör att öka i storlek.

Författarna ägnar sig i sin studie kort åt felutbildning. De menar att en klar majoritet av alla som anses vara överutbildade har rätt inriktning på sin utbildning. Men mellan en tredjedel och en fjärdedel av dem som anses vara överutbildade tycks snarare vara felkvalificerade.

Böhlmark (2003)

Anders Böhlmark har i sin studie från 2003 "Over- and Undereducation in the Swedish Labour Market – Incidence, Wage effects and Characteristics 1968-2000" också utgått från Levnadsnivåundersökningarna.

Böhlmark redovisar andelen överutbildade år 2000 för respektive kön och finner att andelen överutbildade kvinnor är 39 procent och andelen överutbildade män är 34 procent. Andelen rätt matchade är 48 procent för båda könen. Andelen underutbildade är 13 procent av kvinnorna och 19 procent av männen. Kvinnor har därmed en större risk för att vara överutbildade. Böhlmark visar också att invandrade löper en större risk att vara överutbildade än infödda.

Enligt studien har befolkningen i genomsnitt 3,69 års utbildning efter grundskolan medan de rapporterade behoven av utbildning är 2,97 års utbildning efter grundskolan. De rapporterade behoven av utbildning är därmed i genomsnitt lägre än genomgången treårigt gymnasium.

Böhlmark skriver att överutbildning kan ses som en naturlig del av många individers tidiga karriär då de kompenserar en brist på arbets-

livserfarenhet med ett överskott av kunskaper tillägnade genom utbildning. Andelen överutbildade minskar och andelen underutbildade ökar med arbetslivserfarenhet. De olika typerna av humankapital, formell utbildning och arbetslivserfarenhet, kan ses som substitut. En dålig matchning mellan utbildning och arbete är övergående för många; 47 procent av dem som var överutbildade 1991 befann sig 2000 inte längre i jobb som de var överutbildade för. De som förbättrade sin matchning kom lönemässigt delvis eller helt ikapp de som var rätt matchade 1991 och 2000. Det tyder enligt Böhlmark på att för en individ kan en viss tid i ett jobb som individen är överutbildad för vara en bra karriärväg.

Böhlmark ser att ökningen av överutbildade förklaras främst av att antalet jobb som bara kräver grundskoleutbildning har minskat mycket mindre än antalet personer som har grundskoleutbildning som högsta utbildning.

Under- och överutbildnings effekt på lönen

Böhlmark finner att ytterligare ett års adekvat utbildning ökar inkomsten med 5,8 procent. Avkastningen på utbildning utöver vad som krävs för arbetet är positiv men lägre än för adekvat utbildning, det vill säga överutbildning belönas med 1,6 procent högre lön. Böhlmark visar därmed också att det finns en positiv löneeffekt på överutbildningsår. Det indikerar att utbildning utöver vad jobbet kräver ökar den anställdes produktivitet. Varje år av underutbildning ger 2,5 procent lägre lön.

OECDs jämförande studie av överutbildning i 20 länder (2007)

I Migration Outlook 2007 studerar OECD överutbildning. OECD använder de internationella definitioner av yrken (ISCO-88) och utbildningar (ISCED) samt studerar avvikelser från statistiska genomsnitt över löner för personer med olika utbildningsnivåer. I jämförelsen baserad på lönedata ingår dock inte Sverige. Även om de internationella utbildnings- och yrkesklassificeringarna strävar efter enhetliga definitioner finns det stora skillnader mellan länder när det gäller yrkesstruktur och utbildningssystem. Jämförelse mellan länder i de statistiska tabellerna måste därför göras med stor försiktighet.

OECD-studien avser både akademiker och gymnasieutbildade. Som överutbildad räknas den akademiker som har ett arbete som endast kräver gymnasie- eller grundskoleutbildning samt gymnasieutbildade med ett arbete som endast kräver grundskoleutbildning. OECD har använt den första siffran i ISCO 88 för att klassificera yrken i tre kategorier: högt, mellan och lågt kvalificerade. På liknande sätt har ISCEDs sju utbildningsnivåer omvandlats till tre kategorier: hög, mellan och låg utbildning. Hög (ISCED 5/6)=eftergymnasial utbildning, mellan (ISCED 3/4)=gymnasial utbildning, låg (ISCED 0/1/2)=mindre än gymnasial utbildning.

Tabell 12. Andelen överutbildade bland sysselsatta utrikes och inrikes födda kvinnor och män i 20 OECD-länder, år 2003-2004. I procent.

	Utrikes födda		Inrikes födda	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
Australien	21,6	17,4	13,7	12,3
Österrike	24,8	18,1	9,3	11,1
Belgien	24,6	19,4	17,7	13,8
Kanada	27,6	23,2	21,7	20,9
Danmark	19,7	17,5	10,5	10,4
Finland	26,2	12,2	18,8	9,7
Frankrike	18,8	12,9	14,2	8,6
Tyskland	23,6	17,9	9,9	12,8
Grekland	53,4	28,3	9,0	9,0
Irland	23,9	23,6	15,6	15,8
Italien	27,4	19,9	7,1	5,9
Nederländerna	16,6	16,9	9,9	8,7
Nya Zeeland	16,0	18,3	23,3	14,4
Norge	25,1	16,1	10,6	6,3
Portugal	16,2	17,5	8,9	6,5
Spanien	47,6	38,8	24,4	24,1
Sverige	15,3	16,9	7,2	5,7
Schweiz	13,8	11,4	7,6	12,0
Storbritannien	17,0	18,4	14,9	15,7
USA	17,0	19,0	11,2	15,5
Ovägt genomsnitt	23,81	19,18	13,28	11,96

Källa: OECD (2007), vars beräkningar är baserade på EUROSTAT:s Labour Force Surveys (arbetskraftsundersökningar) och motsvarande undersökningar för Kanada och USA.

Med denna beräkningsmetod är det mycket stora skillnader mellan länderna när det gäller hur stor andel av de sysselsatta som är överutbildade för sina arbeten. Bland de inrikes födda männen är andelen överutbildade lägst i Sverige. Andelen överutbildade inrikes födda kvinnor är näst lägst i Sverige, bara Italien har färre överutbildade inrikes födda kvinnor. För majoriteten av länder gäller att andelen överutbildade är högre bland kvinnor än bland män, så också i Sverige. Andelen överutbildade är också högre bland utrikes födda än bland inrikes födda. Sverige har näst minst andel överutbildade utrikes födda kvinnor och andelen utrikes födda män är femte minst. I en del länder är skillnaderna mellan utrikes och inrikes födda mycket stora. I de sydeuropeiska länderna är skillnaderna mellan inrikes och utrikes födda betydligt högre än i de engelsktalande länderna. Sverige ligger nära mitten.

SCBs undersökningen "Inträdet på arbetsmarknaden. Examinerade från högskolan 2004/05"

I SCBs undersökning "Inträdet på arbetsmarknaden. Examinerade från högskolan 2004/05" gjordes en enkät i april 2008 bland dem som exami-

nerades från högskolans grundutbildningar eller forskarutbildningar läsåret 2004/05. I enkäten tillfrågas de bland annat om överensstämmelse mellan utbildning och arbete. Den högskoleexaminerade gjorde själv en bedömning av vilken utbildningsnivå som var tillräcklig för hans/hennes arbete genom att svara på frågan: Vilken utbildningsnivå/examen bedömer du vara tillräcklig för det arbete du hade under veckan 31 mars – 6 april 2008? Svaren fördelade sig som enligt tabell 13.

Tabell 13. Vilken utbildningsnivå/examen bedömer du vara tillräcklig för det arbete du hade under veckan 31 mars – 6 april 2008? För högskoleexaminerade. I procent.

	Totalt	Kvinnor	Män	Utrikes födda	Inrikes födda
Grundskoleutbildning	2	3	2	4	2
Gymnasieutbildning	7	7	8	8	7
Högskoleutbildning grundläggande	84	84	84	80	84
Licentiatexamen	5	4	6	5	5
Doktorsexamen		0	0	1	1
Uppgift saknas		1	1	1	2

Källa: SCB, Inträdet på arbetsmarknaden. Examinerade från högskolan 2004/05, 2008

89 procent av de högskoleexaminerade som arbetade bedömde att den tillräckliga utbildningsnivån för arbetet var minst en grundläggande högskoleutbildning. Av dessa ansåg fem procent att den tillräckliga utbildningsnivån för arbetet var en licentiatexamen. Sju procent bedömde att den tillräckliga utbildningsnivån för arbetet var en gymnasieutbildning och två procent ansåg att en grundskoleutbildning var den tillräckliga utbildningsnivån. Det är således nio procent som anser att de har en längre utbildning än vad de bedömer är tillräckligt för jobbet. Det var ingen signifikant skillnad mellan kvinnor och män i detta avseende. Dock var andelen som bedömde att den tillräckliga utbildningsnivån för arbetet var minst en grundläggande högskoleutbildning något lägre bland utrikes födda, 86 procent, än inrikes födda, 89 procent.

Studien visar att det finns skillnader med avseende på vilken högskoleutbildning den högskoleexaminerade har genomgått. Högskoleexaminerad från en utbildning i språkvetenskap, humaniora eller lärarutbildning grundskolans senare år/gymnasieskolan bedömde i lägre grad än andra att den tillräckliga utbildningsnivån för arbetet var minst en grundläggande högskoleutbildning.

74 procent av de med en doktorsexamen som arbetade bedömde att den tillräckliga utbildningsnivån för arbetet var en licentiat- (6 procent) eller doktorsexamen (66 procent). 25 procent av de med en doktorsexamen som arbetade bedömde att den tillräckliga utbildningsnivån för arbetet var en grundläggande högskoleutbildning. Det finns

även här skillnader med avseende på vetenskapsområde, till exempel bedömer 91 procent av de doktorsutbildade inom vetenskapsområdet humaniora och samhällsvetenskap som arbetade att den tillräckliga utbildningsnivån för arbetet var en licentiat- eller doktorsexamen.

Jämfört med tidigare års studier vissa denna studie att arbetet i något högre grad krävde minst en högskoleutbildning bland de högskoleexaminerade. Däremot tenderade arbetet att i något lägre grad kräva en licentiat- eller doktorsexamen bland de forskarexaminerade jämfört med tidigare år.

I SCBs undersökning tillfrågades de högskoleexaminerade om tillräcklig utbildningsnivå för deras första arbete efter examen. 77 procent av de högskoleexaminerade som arbetade bedömde att den tillräckliga utbildningsnivån för deras första arbete efter examen var minst en grundläggande högskoleutbildning. Detta ska jämföras med att 89 procent bedömer att den tillräckliga utbildningsnivån för arbetet, som den högskoleexaminerade innehar tre år efter examen, var minst en grundläggande högskoleutbildning. En ökning om tolv procentenheter sker från det första jobbet efter examen till det jobb som den högskoleexaminerade innehar tre år efter examen.

I enkäten tillfrågas även den högskoleexaminerade om i vilken utsträckning dennes kunskap och förmåga kom till nytta i det arbete hen hade under veckan 31 mars-6 april 2008. Svaren fördelade sig enligt tabell 14.

Tabell 14. I vilken utsträckning kom din kunskap och förmåga till nytta i det arbete du hade under veckan 31 mars-6 april 2008? I procent.

I mycket stor utsträckning	49
I stor utsträckning	36
I varken stor eller liten utsträckning	9
I liten utsträckning	4
I mycket liten utsträckning	2

Källa: SCB, Inträdet på arbetsmarknaden. Examinerade från högskolan 2004/05, 2008

HUR MÅNGA ÄR UNDER- OCH ÖVERUTBILDADE PÅ DEN SVENSKA ARBETSMARKNADEN?

De tre metoderna (1), (2) och (4) för att mäta överutbildning har tidigare ansetts ge likartade resultat.¹⁸ Men det är uppenbart att de studier som redovisats ovan ger mycket olikartade resultat avseende andelen över- och underutbildade i förhållande till det nuvarande jobbet på den svenska arbetsmarknaden. Den tredje metoden (3) som relaterar individens skolår till det genomsnittliga antalet skolår i den yrkesgrupp som individen tillhör har inte använts i någon av de ovan redovisade studierna.

¹⁸ Groot och Massen van der Brink (2000)

Den första metoden (1) som frågar individen om den anser sig vara över-, underutbildad eller ingetdera visar att fyra procent anser sig vara mycket överkvalificerad och att ytterligare 15 procent anser sig vara något överkvalificerade. En något högre andel, 21 procent, anser sig vara underutbildade; två procent anser sig behöva en hel del ytterligare kunskaper och ytterligare 19 procent anser sig behöva vissa ytterligare kunskaper.

Den andra metoden (2), som frågar individen efter den utbildningsnivå som krävs för att få jobbet vilket ställs mot individens faktiska utbildning, ger att andelen överutbildade är omkring 36 procent. Andelen underutbildade är 16 procent. Den undersökning som tillfrågar högskoleexaminerade om den utbildningsnivå som bedöms vara tillräcklig för jobbet finner att nio procent av de högskoleexaminerade anser att de har längre utbildning än vad jobbet kräver tre år efter sin examen. Fem procent av de högskoleutbildade anger att de har kortare utbildning än vad de bedömer tillräckligt för sitt arbete tre år efter examen.

Den fjärde metoden (4) som jämför individens utbildning med en extern klassificering av utbildningskravet i den typ av arbete individen har ger olika resultat beroende på vilken extern klassificering av utbildningskravet som används. När SEI används landar man på mellan 29 och 31 procent som klassas som överutbildade och mellan 15 och 19 procent som klassas som underutbildade. Användningen av SSK ger en betydligt lägre andel så kallat överutbildade, knappt 9 procent.

Resultaten varierar synbarligen stort beroende på definition och mätmetod. Valet av dessa är därför avgörande. Inte minst Grannas och Oscarssons studie visar att valet av mätmetod är mycket betydelse-

fullt, i deras studie skiljer sig andelen överutbildade åt med 20 procentenheter beroende på vilken extern klassificering av utbildningskravet som använts; SEI eller SSYK. SEI ger en avsevärt högre andel överutbildade.

Anledningen till skillnaden är att SSYK-koden togs fram tolv år efter SEI-koden. Den kan därför på ett bättre sätt anses spegla kraven på dagens arbetsmarknad. Därtill bidrar Arbetsförmedlingen med bilden av att det finns mycket få jobb för dem som inte har genomgått gymnasiet.¹⁹ Det talar för att andelen överutbildade i Sverige beskrivs bättre av studier baserade på SSYK än på SEI.

¹⁹ Strannefors, Tord, telefonintervju, augusti 2008.

Mätningar med Levnadsnivåundersökningarna enligt den andra metoden (2) som frågar efter den utbildningsnivå som krävs för att få jobbet, vilket ställs mot individens faktiska utbildning, korrelerar väl med SEI-koden enligt Korpi och Tåhlin (2007). Det tyder på att dessa mätningar överskattar andelen så kallat överutbildade på den svenska arbetsmarknaden. Därtill är frågorna i Levnadsnivåundersökningarna abstrakta och svåra för den enskilde att ta ställning till och det försämrar naturligtvis tillförlitligheten i resultaten.

Utgår vi ifrån att alla idag bör genomgå gymnasiet för att klara sig väl på arbetsmarknaden under hela sitt arbetsliv ger det att en person som har en gymnasieutbildning som högsta utbildning per definition inte kan vara överutbildad. Studierna som delar upp de överutbildade på hur lång utbildning de har genomgått visar då att andelen överutbildade på den svenska arbetsmarknaden är mellan knappa sju och tio procent. Då SSYK på ett bättre sätt än SEI återspeglar kraven på dagens arbetsmarknad är den bästa skattningen av andelen överutbildade i förhållande till det nuvarande jobbet knappt sju procent.

Att det finns en grupp underutbildade i förhållande till det nuvarande jobbet är inte förvånande. Kunskapskraven ökar över tid medan individen gör sitt utbildningsbeslut som ung. Dessutom sker lärandet inte bara i skolan utan genom hela arbetslivet. Frågan är snarare hur stor gruppen underutbildade kan vara utan att den indikerar brist på kompetens i ekonomin. Andelen underutbildade är inte ekvivalent med andelen underkvalificerad. De underutbildade har ofta kompen-serat sin korta utbildning med lång erfarenhet och det är därför svårt att uppskatta andelen underkvalificerade. Storleken på andelen underutbildade beror på vilken metod som används. Vid användning av metod (4) skiljer sig storleken på gruppen underutbildade också beroende på vilket mått på kvalifikationskrav som används. Utbildningskraven enligt SEI-koden, respektive SSYK-koden, resulterar i mycket olika nivåer för underutbildning, 15-19 procent jämfört med 35 procent. Därtill finns felkällan att utbildningsnivån har mätts genom SUN-koden i utbildningsregistret. Där registreras endast avslu-

tade utbildningar, vilket leder till en underskattning av utbildningsnivån. Andra längre kurser till exempel arbetsmarknadsutbildningar ingår inte heller i vårt utbildningsmått. Studierna baserade på metod (2) visar att 16 procent är underutbildade. När högskoleexaminerade svarar om de har tillräcklig utbildning för sitt jobb svarar fem procent att så inte är fallet. Och enligt metod (1) så uppger 21 procent att de är i behov av vissa eller en hel del ytterligare kunskaper.

Då SSYK på ett bättre sätt än SEI återspeglar kraven på svensk arbetsmarknad så skattas rimligtvis andelen underutbildade, liksom andelen överutbildade, i förhållande till nuvarande jobb bättre med användning av SSYK än med SEI. Men båda dessa mått används i kombination med SUN som underskattar utbildningsnivån. Bäst skattning kan kanske därmed åstadkommas genom att tillfråga den enskilde om denne är i behov av vissa eller en hel del ytterligare kunskaper. Drygt 20 procent uppger då att de är i behov av vissa eller en hel del ytterligare kunskaper.

VILKA ANSES VARA ÖVERUTBILDADE?

De personer som framför allt klassas som överutbildade i förhållande till sitt nuvarande jobb är de som har en gymnasieutbildning som högsta utbildning. Kvinnor och utrikes födda är oftare än män och inrikes födda överutbildade för sina nuvarande jobb.

I studierna som jämför SEI med SUN framgår det att mer än två tredjedelar av dem som anses vara överutbildade som längst har genomgått en treårig gymnasieutbildning. Enligt SEI-indelningen innehas 32 procent av jobben av arbetare som inte är facklärd eller av lägre tjänstemän (kod 11–12, 33).²⁰ Utbildningskravet för denna typ av jobb är definierat som mindre än två års utbildning efter grundskola. Merparten av dem som har ett jobb inom denna yrkeskategori har dock minst en gymnasieutbildning som sin högsta utbildningsnivå, vilket gör att de som räknas som överutbildade blir väldigt många.

²⁰ Grannas och Oscarsson (2001)

I studien som jämför SSKYK och SUN har drygt en fjärdedel av dem som anses vara överutbildade en gymnasieutbildning som längsta utbildning. Vid jämförelse mellan SSKYK och SUN är det således en betydligt mindre andel av de överutbildade som har en gymnasieutbildning som längsta utbildning.

Enligt Johansson och Katz är de tjänstemän på mellannivå överutbildade som har genomgått mer än 6 års utbildning efter grundskolan. Enligt detta sätt att mäta är 21 procent av tjänstemännen på mellannivå överutbildade. Trots att fler av de yrken som Johansson och Katz kategoriserar som mellantjänstemän idag kräver mer än en tre år lång högskoleutbildning för att vara behörig eller bli legitimerad att utöva yrket, såsom lärare och sjuksköterska, räknas de som överutbildade om de har tre år eller längre utbildning efter gymnasiet.

I studierna av Johansson och Katz samt Grannas och Oscarsson kan man utläsa att det stora flertalet av dem som anses vara överutbildade inte har mycket längre utan endast något längre utbildning än vad de två olika yrkesklassificeringarna kräver. Till exempel, bland dem som enligt SEI klassificeras som ej facklärd arbetare eller lägre tjänstemän I och därmed inte bör ha mer än en grundskoleutbildning har den största andelen av de överutbildade en kort gymnasieexamen. Det är inte så att den stora andelen av de överutbildade inom gruppen ej facklärd arbetare eller lägre tjänstemän I har en högskoleutbildning.

Flera av studierna visar att kvinnor oftare än män är överutbildade i förhållande till sitt nuvarande jobb. Knappt 40 procent av kvinnorna klassas som överutbildade och mellan 28 och 34 procent av männen klassas som överutbildade beroende på studie. En studie från OECD stödjer detta men visar också att andelen överutbildade utrikes födda kvinnor är mindre än andelen utrikes födda män. OECD-studien visar att i Sverige är andelen överutbildade utrikes födda män tre gånger så stor som andelen överutbildade inrikes födda män. Andelen överutbildade utrikes födda kvinnor är dubbelt så stor som andelen överutbildade inrikes födda kvinnor. Flera studier visar att utrikes födda löper större risk att vara överutbildade än inrikes födda.

SCBs undersökning av högskoleutbildade visar att andelen som bedömde att den tillräckliga utbildningsnivån för arbetet var minst en grundläggande högskoleutbildning var något lägre bland utrikes födda, 86 procent, än inrikes födda, 89 procent. Däremot finns här ingen signifikant skillnad i överutbildning mellan kvinnor och män.

VILKA ANSES VARA UNDERUTBILDADE?

Den största andelen av dem som anses vara underutbildade i förhållande till sitt nuvarande jobb har en grundskoleutbildning som högsta utbildning men ett jobb som kräver en gymnasieutbildning. En relativt stor andel av de underutbildade är också gymnasieutbildade som har ett jobb som kräver en högskoleutbildning.

Enligt studien av Katz och Johansson där de jämför SUN och SEI är 19 procent underutbildade. Åtta procent har en grundskoleutbildning och ett jobb som kräver en gymnasie- eller högskoleutbildning. Fem procent har en kort gymnasieutbildning och ett jobb som kräver en lång gymnasieutbildning eller en kort högskoleutbildning. Fyra procent har en grundskole- eller gymnasieutbildning och ett jobb som kräver en lång högskoleutbildning. Tre procent har en kort högskoleutbildning och ett jobb som kräver en lång högskoleutbildning.

Enligt studien av Grannas och Oscarsson där de jämför SUN och SEI är 15 procent underutbildade. Sex procent har en grundskoleutbildning och ett jobb som kräver en gymnasie- eller högskoleutbildning. Tre procent har en kort gymnasieutbildning och ett jobb som kräver en lång gymnasieutbildning eller en kort högskoleutbildning. Tre procent har en grundskole- eller gymnasieutbildning och ett jobb som kräver en lång högskoleutbildning. Tre procent har en kort högskoleutbildning och ett jobb som kräver en lång högskoleutbildning.

När Grannas och Oscarsson istället jämför SUN och SSYK är 35 procent underutbildade. 15 procenten har en grundskoleutbildning och ett jobb som kräver en gymnasieutbildning. 13 procent har en gymnasieutbildning och ett jobb som kräver en kort eller lång högskoleutbildning. 5 procent har en kort högskoleutbildning och ett jobb som kräver en lång högskoleutbildning.

Grannas och Oscarsson finner att de underutbildade ofta har kompenserat för sin korta utbildning med lång erfarenhet. De underutbildade är äldre. Pensionsavgångar under den närmaste tioårsperioden, skrivs 2001, kommer att minska andelen grundskoleutbildade i arbetskraften, vilket torde bidra till att andelen underutbildade minskar. De underutbildade är också i större utsträckning män än kvinnor, vilket också Böhlmark visar i sin studie.

HAR DET SKETT EN ÖKNING AV ANDELEN ÖVERUTBILDADE I SVERIGE?

En metaanalys av tjugofem tidigare empiriska studier av överutbildning och dess förändringar över tid i flera olika länder finner Groot och Massen van den Brink (2000) att andelen överutbildade snarare har minskat än ökat under tjugo år före år 2000.

De svenska studierna är inte samstämmiga i fråga om huruvida det har skett en ökning av andelen överutbildade i förhållande till nuvarande jobb. Grannas och Oscarsson finner att det inte har skett en ökning av andelen överutbildade i Sverige. Inte heller andelen underutbildade eller rätt matchade har förändrats under den tidsperiod som de studerar, 1990-1999.

Katz och Johansson finner att andelen överutbildade i förhållande till nuvarande jobb har ökat mellan åren 1993 och 2000. Men på grund av den föråldrade yrkesbaserade indelningen som SEI representerar är det mycket tveksamt om resultaten som baserar sig på SEI kan anses spegla verkligheten.

Också Tåhlin finner att andelen överutbildade har ökat mellan åren 1974 och 2000. Den enligt Tåhlin viktigaste förklaringen till att andelen rätt matchade minskar och att andelen överutbildade ökar är att andelen människor som har mer än en tvåårig utbildning efter grundskolan ökar. Böhlmark som använder samma datamaterial som Tåhlin finner en ökning av andelen överutbildade. Böhlmark anser att det kan förklaras främst av att antalet jobb som bara kräver grundskoleutbildning har minskat mycket mindre än antalet personer som har grundskoleutbildning som högsta utbildning. Det resonemanget kräver att man anser att det finns ett stort antal jobb som det bara krävs en grundskoleutbildning för att genomföra.

VAD BEROR ÖVERUTBILDNING PÅ?

Grannas och Oscarsson studerar orsaker till överutbildning och finner att det som påverkar överutbildning är begränsade lokala arbetsmarknader, sektor, söktider och diskriminering. Den lokala arbetsmarknadens sammansättning spelar en roll för matchningsresultatet. I storstadsregionerna är oddset högst för att vara underutbildad. Risken att vara överutbildad påverkas även av vilken sektor individen arbetar i. Det är mest sannolikt att vara underutbildad inom den kunskapsintensiva tjänstesektorn, och mest sannolikt att vara överutbildad inom den kapitalintensiva tjänstesektorn. Att hitta rätt jobb innebär en sökprocess som kan ta tid. I början av en yrkeskarriär kan det vara strategiskt att ta ett jobb som man är överkvalificerad för, för att sedan göra en intern karriär eller byta till ett mer kvalificerat jobb hos en annan arbetsgivare. Risken att vara överutbildad minskar med antal år på nuvarande arbetsplats och i nuvarande yrke. Diskriminering av kvinnor och personer födda utomlands förekommer och risken att vara överutbildad mer än fördubblas om individen är född utomlands jämfört med en person född i Sverige. Arbetet för att motverka diskriminering med avseende på kön och etnicitet är därmed viktigt för att kvinnor och utrikes födda ska få möjlighet att dra nytta av sin utbildning.

HUR MÅNGA JOBB KRÄVER INTE GYMNASIEUTBILDNING?

Det finns olika bud om hur många jobb det finns på den svenska arbetsmarknaden som inte kräver en gymnasieutbildning. Använder man definitionen enligt SSK hamnar skattningen på omkring fem procent, medan SEI-kodningen ger att en betydligt högre andel (32 procent) av jobben inte kräver en gymnasieutbildning. Åbergs och Tåhlins skattningar av andelen jobb som inte kräver en treårig gymnasieutbildning kommer till ungefär samma slutsats som SEI-kodningen.

Arbetsförmedlingen ger en helt annan bild. Tord Strannefors, prognoschef på Arbetsförmedlingen, menar att de som inte har genomgått gymnasiet har mycket svårt att få fäste på arbetsmarknaden. De drabbas hårdast i lågkonjunktur och får ut minst av en högkonjunktur. Andelen jobb som inte kräver en gymnasieutbildning minskar då jobben har ändrat karaktär och kompetenskraven höjts. Att idag köra lastbil är inte vad det var förr. Idag är en lastbil ett rullande lager som är en datoriserad verksamhet som kräver goda logistiska kunskaper, kundkontakter och krav på språkkunskaper då mycket trafik korsar landets gränser. Arbeten som kontorist är inte heller idag vad det var förr utan kräver betydligt högre kunskaper och fler färdigheter. Strannefors framhåller att de krav som arbetsgivarna ställer är verklighet och de ställer krav på genomgången gymnasium.²¹

²¹ Strannefors, Tord, telefonintervju, augusti 2008.

Oavsett om det är så att vissa jobb inte skulle kräva en gymnasieutbildning så behövs en gymnasieutbildning för att individen ska klara sig bra på arbetsmarknaden under sitt minst fyrtio år långa arbetsliv. Sysselsättningsnivån är låg och arbetslöshetsrisken är hög för dem utan en gymnasieexamen. Sysselsättningsnivån skiljer sig markant åt mellan de som har en förgymnasial, gymnasial och eftergymnasial utbildning. Enligt Arbetskraftsundersökningarna (AKU) år 2007 var 44 procent av dem med en förgymnasial utbildning sysselsatta, 74 procent av dem med en gymnasial utbildning och 80 procent av dem med en eftergymnasial utbildning. Arbetslöshetsnivån för 2007 skiljer sig också markant åt mellan de tre olika grupperna. Arbetslösheten bland personer med en förgymnasial utbildning var 13 procent, för dem med en gymnasial utbildning drygt fem procent och för dem med en eftergymnasial utbildning knappt fyra procent. En gymnasieutbildning är också av stor vikt för att klara av att navigera i ett alltmer komplext samhälle och för att kunna ta sitt ansvar som samhällsmedborgare.

HUR PÅVERKAR ÖVER- OCH UNDERUTBILDNING LÖNEN?

Tåhlin, Böhlmark samt Grannas och Oscarsson studerar hur över- och underutbildning i förhållande till det nuvarande jobbet påverkar lönen. Ytterligare ett års adekvat utbildning ökar inkomsten med mellan 5,8 och 9,3 procent enligt de tre studierna. Avkastningen på utbildning utöver vad som krävs för arbetet är positiv men lägre än för adekvat utbildning. Det betyder att en person som är överutbildad för sitt yrke tjänar mer än sina kollegor som har adekvat utbildning för samma yrke, men mindre än andra som har samma utbildning men ett matchande jobb. Ytterligare ett års överutbildning ökar inkomsten med mellan 1,6 och 8,4 procent enligt de tre studierna.

Ytterligare ett års kortare utbildning än vad som krävs för arbetet innebär en inkomstminskning med mellan 0,7 och 4,3 procent jämfört med en kollega som har adekvat utbildning för samma arbete. En person som är underutbildad för sitt arbete tjänar dock mer än en person med samma utbildning som har ett matchande jobb.

Tåhlin, Böhlmark och Grannas och Oscarsson visar alla att det finns en positiv löneeffekt på överutbildningsår vilket indikerar att utbildning utöver vad jobbet kräver ökar den anställdes produktivitet. Till detta ska läggas effekter av utbildning som ligger vid sidan av arbetslivet – i politiken, civilsamhället och privatsfären, effekter som förmodligen till övervägande del är positiva.

Tåhlin framhåller att det främst är unga som enligt hans definition är överutbildade och att många av dem kommer att förbättra sin matchningssituation över tid i arbetslivet och att de problem som förknippas med överutbildning därmed kan vara övergående. Av de som Tåhlin definierar som överutbildade vid en tidpunkt är knappt hälften överutbildade tio år senare. De som inte längre är överutbildade har också nästan helt kommit ifatt i lön. Men en förutsättning för det tycks vara att byta jobb.

SLUTSATSER

Överutbildning mäts i alla studier i förhållande till individens nuvarande arbete. Studierna saknar därmed perspektivet att individerna ska befinna sig på arbetsmarknaden under ett helt yrkesverksamt liv. Unga personer kommer därmed att i större utsträckning klassas som överutbildade, vilket de inte kan anses vara utan att man studerar individens hela arbetsliv.

Hur stor andel av alla anställda på den svenska arbetsmarknaden som kan anses vara över- respektive underutbildade i förhållande till sitt nuvarande jobb är beroende av vilka definitioner och mätmetoder som används. Avseende andelen överutbildade i förhållande till nuvarande jobb i Sverige varierar resultaten från drygt fyra procent som själva anser sig vara mycket överkvalificerade till att forskare anser att 37 procent av alla sysselsatta är överutbildade.

Den stora skillnaden i olika externa bedömningars sätt att mäta ett arbets kvalifikationsnivå, och därmed den viktigaste förklaringen till varför resultaten varierar så kraftigt, är hur stor andel av jobben som anses kräva en gymnasieutbildning och därmed hur stor andel av de gymnasieutbildade som anses överutbildade i förhållande till sitt nuvarande jobb. Utgår vi från att alla idag bör genomgå gymnasiet, för att det ska gå bra på arbetsmarknaden under hela arbetslivet blir slutsatsen att en person som högsta utbildning har en gymnasieutbildning inte kan anses vara överutbildad. Utifrån denna slutsats visar studierna att andelen överutbildade på den svenska arbetsmarknaden är mellan sju och tio procent. Den bästa skattningen, baserad på SSYK, är att andelen så kallat överutbildade i förhållande till sitt nuvarande jobb på den svenska arbetsmarknaden är under sju procent.

Debatten om överutbildning har till stor del kretsat kring att för många studerar vid högskolor och universitet. Den undersökning som SCB har gjort visar att nio procent av de högskoleexaminerade tre år efter examen anser att de har en längre utbildning än vad de bedömer vara tillräcklig för jobbet. Samtidigt anser fem procent att de hade för lite utbildning för sitt jobb. Tre år efter examen är en kort tid och ser man till Tåhlins forskning om överutbildning visar han att nästan hälften av dem som är överutbildade vid en tidpunkt inte längre är det tio år senare.

Om det under de senaste decennierna har skett en ökning av andelen överutbildade är forskarna inte överens om. De forskare som baserar sin forskning på SSYK finner inte att det har skett en ökning av ande-

len överutbildade. De forskare som finner att det har skett en ökning menar att den viktigaste förklaringen till det är att andelen människor som har genomgått gymnasiet ökar, och har ökat mer än vad andelen jobb som bara kräver grundskoleutbildning har minskat. Det resonemanget förutsätter att man anser att det finns ett stort antal jobb som det bara krävs en grundskoleutbildning för att genomföra.

Flera av studierna visar att kvinnor oftare än män och utlandsfödda oftare än infödda riskerar att vara överutbildade i förhållande till sitt nuvarande jobb. Arbetet för att motverka diskriminering med avseende på kön och etnicitet är därmed viktigt för att ge kvinnor och utrikes födda möjlighet att dra nytta av sin utbildning.

Forskningen om överutbildning intresserar sig litet för produktivitet. Den som har en längre utbildning kanske utför arbetsuppgifter bättre och snabbare. Löneeffekter av överutbildning tyder på att så är fallet. Det skulle i så fall innebära produktivitetsvinster för arbetsgivaren att anställa mer välutbildade personer. Därtill kan det antas rimligt för en arbetsgivare att anställa en person med en något högre utbildning än vad som krävs för att klara av ingångsjobbet. Jobbens innehåll förändras och arbetsgivaren har incitament att anställa en person som inte bara klarar av de arbetsuppgifter denna först har utan även de arbetsuppgifter som behöver göras om ett par år då företagets verksamhet har utvecklats.

Att det finns en grupp som är underutbildade i förhållande till sitt nuvarande jobb är inte förvånande. Kunskapskraven ökar över tid medan individen gör sitt utbildningsbeslut som ung. Men lärandet sker inte bara i skolan utan genom hela arbetslivet. Frågan är snarare hur stor gruppen kan vara utan att den indikerar brist på kompetens i ekonomin. Andelen underutbildade varierar beroende på val av mätmetod, mellan två och 35 procent. En stor andel av dem som är underutbildade är personer som har grundskola eller motsvarande som högsta utbildning. Studien som bygger på SSYK visar att 35 procent av de sysselsatta är underutbildade. När människor själva tillfrågas uppger 21 procent att de är i behov av vissa eller en hel del ytterligare kunskaper och fem procent av de högskoleexaminerade uppger att de inte har tillräcklig utbildning för sitt jobb.

Då SSYK på ett bättre sätt än SEI återspeglar kraven på svensk arbetsmarknad så skattas rimligtvis andelen underutbildade i förhållande till nuvarande jobb, liksom andelen överutbildade, bättre med användning av SSYK än med SEI. Men båda dessa mått används i kombination med SUN som underskattar utbildningsnivån. Bäst skattning kan kanske därmed åstadkommas genom att tillfråga den enskilde om denne är i behov av vissa eller en hel del ytterligare kunskaper. Drygt 20 procent uppger då att de är i behov av vissa eller en hel del ytterligare kunskaper.

Underutbildning kan däremot ses som ett stort problem när över 20 procent av de arbetande uppger att de är i behov av vissa eller en hel del ytterligare kunskaper. Till dessa ska läggas att en stor andel av dem som inte har ett jobb kan antas sakna kunskaper för att ta de lediga jobb som finns. Att en stor andel arbetstagare anser att de har behov av mer kunskaper i jobbet kräver ökade satsningar på utbildning, vidareutbildning och kompetensutveckling.

En välutbildad befolkning är en tillgång för arbetsmarknaden. Även om varje individ initialt inte får jobb på den utbildningsnivå som motsvarar deras utbildning så utgör de överutbildade en potentiell arbetskraft för mer kvalificerade jobb när arbetskraftsefterfrågan på sådana jobb stiger. På så sätt ökar rörligheten på arbetsmarknaden och matchningen mellan lediga platser och jobb förbättras. Så länge det finns behov av att utföra arbeten som inte kräver lång utbildning är det viktigt att individerna har möjlighet att röra sig från dessa arbeten till arbeten som kräver längre utbildning.

Utbildning har många värden och bör inte enbart ses i relation till arbetslivets nuvarande kompetenskrav. Fokus bör också vara på att kunniga och välutbildade medborgare är en viktig demokratisk resurs för ett land. Utbildning kommer till nytta i politiken, civilsamhället och den privata sfären, liksom god utbildning är viktig för att kunna leva någorlunda likvärdigt med andra i samhället. Därtill bör hänsyn tas till att en ung individ som utbildar sig ska finnas i arbetslivet i minst fyrtio år. Troligen hjälper också en höjd utbildningsnivå till att utveckla jobbens kvalifikationsnivå, till exempel genom höjda anspråk från de anställda men också genom att tillhandhålla den kompetens som kan vara en förutsättning för en positiv utveckling av arbetes innehåll.

Bilden av att svenskar är kraftigt överutbildade stämmer inte. Vi kan dra slutsatsen att Sverige inte har överskott på högutbildade arbetskraft. Andelen högskoleutbildade i den svenska arbetskraften är mindre än andelen jobb med krav på högskoleutbildning. När ledningsarbete räknas som ett högskoleyrke blir underskottet på utbildning omkring tio procentenheter.

Det är mycket allvarligt och skadligt om politiska beslut fattas på felaktiga underlag och om den pågående debatten om överutbildning leder till att det satsas på för få utbildningsplatser inom yrkeshögskolan och högskolan. Om Sverige ska vara en konkurrenskraftig kunskapsnation bör politiken inriktas på att fortsätta utbilda en allt större andel av befolkningen och att stimulera fram fler kunskapsintensiva arbeten som kräver lång utbildning och inte inriktas på att stimulera fram arbeten som kräver kort utbildning.

REFERENSER

Alvesson, M. (2006), *Tomhetens triumf*. Atlas.

Berg, I. (1971), *Education and Jobs: The great training robbery*.

Björklund, A. och Lindahl, M. (2005), *Utbildning och ekonomisk utveckling – vad visar den empiriska forskningen om orsakssambanden?*

Böhlmark, A. (2003), *Over- and Undereducation in the Swedish Labour Market – Incidence, Wage effects and Characteristics 1968-2000*, SOFI, Stockholms universitet.

Calmfors, L. (2008), *Globalisering – hot eller räddning för jobben?*, Underlagsrapport 25, Utbildningsdepartementet, Globaliseringsrådet.

Duncan, G. J och S. D. Hoffman (1981), *The incidence and wage effects of overeducation*, Economics of Education Review, Vol 1, nr 1, sid 75-86.

http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6VB9-468015W-F&_user=10&_coverDate=02%2F28%2F1982&_rdoc=1&_fmt=high&_orig=browse&_sort=d&view=c&_acct=C000050221&_version=1&_urlVersion=0&_userid=10&md5=2787a0b356fe49cf94e8b47187fa24fe

Freeman, R. B. (1976), *The overeducated American*, New York: Academic Press.

Grannas, D. och Oscarsson, E. (2001), *Under- och överutbildning på 2000-talets arbetsmarknad*. En förstudie av matchning mellan utbildning och kvalifikationskrav. Institutet för tillväxtpolitiska studier (ITPS). http://www.itps.se/Archive/Documents/Swedish/Publikationer/Rapporter/Allm%C3%A4nna/A2001/A2001_006.pdf

Groot, W. och H. Massen van der Brink (2000), *Overeducation in the labor market: a meta-analysis*, Economics of Education Review, Vol 12, nr 4, sid 299-309.

http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6VB9-47YY14P-5&_user=10&_rdoc=1&_fmt=&_orig=search&_sort=d&view=c&_acct=C000050221&_version=1&_urlVersion=0&_userid=10&md5=cbbb5c7990d77b033a8fd5ac3f7e728b

Haldorsson, Leif, telefonintervju, augusti 2008.

Hansson, P, presentation på konferensen Utbildning för ett bra liv – 2008 års utbildningspolitiska konferens, 7 mars 2008, <http://www.tco.se/4272arc3-1160-44e0-80f5-95e11f48bf3a.fodoc>

Harris, S. E. (1949), *The Market for College Graduates*.

ILO, ISCO, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/index.htm>

ILO, ISCO, Design and structure, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/isco88/publ3.htm>

Johansson, M. och K. Katz (2007), *Wage differences between women and men in Sweden - the impact of skill mismatch*, Working paper 2007:13, Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU).

Johansson, Mats, telefonintervju, oktober 2008.

Korpi, T. och M. Tåhlin (2007), *Educational mismatch, wages and wage growth: Overeducation in Sweden, 1974-2000*, Working Paper 10/2007, Institutet för social forskning (SOFI).

le Grand, C., R. Szulkin, R. och M. Tåhlin (2004), *Överutbildning eller kompetensbrist? Matchning på den svenska arbetsmarknaden 1974-2000*, i Familj och arbete – Vardagsliv i förändring, Bygren, M., M. Gähler och M. Neremo (red), SNS förlag.

Institutet för social forskning, Stockholms universitet, Levnadsnivåundersökningarna (LNU), <http://www2.sofi.su.se/LNU2000/>

OECD (2007), *Migration Outlook 2007*.

OECD (2008a), *Education at a Glance 2008*, tabell A1.2a.

OECD (2008b), *Education at a Glance 2008*, tabell A1.3a.

Person, H. (2008), *Kunskapens läge 2008*, rapport mars 2008, Saco.

Rolfer, B. (2006) *Lönar sig utbildning?*, Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap

Runeby, N. (1995), *Dygd och vetande*, Atlantis, Stockholm.

SCB, Arbetskraftsundersökningar (AKU).

SCB, Socioekonomisk indelning (SEI), http://www.scb.se/Pages/List___257217.aspx

SCB, SEI, yrkesförteckning version 2007-10-01, http://www.scb.se/gemensamma_filer/_Dokument/Index-SEIo71001webb.xls

SCB (1998), SSYK *Svensk standard för yrkesklassificering 1996*. Meddelande i samordningsfrågor för Sveriges officiella statistik. 1998/3. Nytryck 2001.

http://www.scb.se/gemensamma_filer/_Dokument/Pdf/MIS1998_3.pdf

SCB, SUN, Svensk utbildningsnomenklatur, MIS SUN 2000, http://www.scb.se/templates/Standard___51783.asp

SCB, ULF, http://www.scb.se/templates/standard___22862.asp

SCB, *Inträdet på arbetsmarknaden. Examinerade från högskolan 2004/05*, Statistiskt meddelande UF86SMo8o2, http://www.scb.se/statistik/UF/UF05I2/2008A01/UF05I2_2008A01_SM_UF86SMo8o2.pdf

Schleicher, Andres, OECD, presentation på seminariet *How is Europe performing, and which are our biggest challenges?* 4 februari 2009, Stockholm.

Strannefors, Tord, telefonintervju, augusti 2008.

TCO, SFS och Lärarförbundet (2007). *Jakten på anställningsbarhet*.

Tåhlin, M. (2007), *Överutbildningen i Sverige - utveckling och konsekvenser*, kapitel 5 i *Utbildningsvägen - vart leder den? Om ungdomar, yrkesutbildning och försörjning*, Jonas Olofsson (red), SNS Förlag. http://www2.sofi.su.se/~mta/docs/Overutbildningen_i_Sverige_-_utveckling_och_konsekvenser.pdf

Tåhlin, Michael, intervju, oktober 2008.

Wolf, A. (2002), *Does education matter?*, Penguin.

Åberg, R. (2002) *Överutbildning –ett arbetsmarknadsproblem?* i *Utbildning, kompetens och arbete*, K. Abrahamsson m fl. Lund: Studentlitteratur.

Artiklar om överutbildning från de senaste åren:

DN, 2005-04-10, *Allt färre arbetar med det de har pluggat till* <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?a=401363>

DN, 2006-05-21, *Låt oss ta den farliga debatten*, <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?a=546538>

SvD.se, Blogg: PJ Anders Linder, 2005-06-13, *Företagsamhet för unga* <http://blogg.svd.se/pj?id=908>

Jusektidningen, 2006-01-27, *Massutbildningens pris*, <http://www.jusektidningen.se/arkivet/2006/1/thomas-heldmark-massutbildningens-pris/>

Expressen, 2006-11-29, *Högskolan skapar en ny underklass - inte jobb*, <http://www.expressen.se/1.477127>

SNS, pressmeddelande, 2007-02-20, *Överutbildning hot mot arbetslivet* <http://www.newsdesk.se/pressroom/sns/pressrelease/view/131790>

Expressen, 2008-01-09, *Terminsstart*, <http://www.saco.se/templates/Article.aspx?id=3827&epslanguage=SV>

Jusektidningen, 2008-03-19, *Överutbildning vanligare bland kvinnor*, http://www.jusektidningen.net/templates/jt_Page.aspx?id=5597

Corren, 2008-04-03, *Överutbildningens paradox*, <http://www.saco.se/templates/Article.aspx?id=4227&epslanguage=SV>

Universitetsläraren, nr 7 2008, *Ingen entydig bild i Kunskapens läge*, <http://www.sulf.se/templates/CopyrightPage.aspx?id=7899>

Saco, Seminarieinbjudan till Almedalen, 2008, *Överutbildning. Hur tas akademikernas kunskap tillvara?*, <http://www.saco.se/templates/CalendarEvent.aspx?id=4437&epslanguage=SV>

Dagens ledare, 2008-07-08, *Kvinnor och utlandsfödda överutbildade* <http://www.dagensledare.se/?cat=7&tid=1009>

Civilekonomen, mars 2009, *Enkelt jobb trots hög utbildning*, http://www.civilekonomerna.se/portal/page?_pageid=54,3130338&_dad=portal&_schema=PORTAL

TJÄNSTEMÄNNENS CENTRALORGANISATION
LINNÉGATAN 14, 114 94 STOCKHOLM
TEL 08-782 91 00, TCO.SE

FTF – facket för försäkring och finans

försvarsförbundet

FINANSFÖRBUNDET

**JOURNALIST
FÖRBUNDET**

teaterförbundet
fackförbundet för scen & media

Polisförbundet

SFHL

UNIONEN

SKTF

symf

Läraryrket

VÄRDFÖRBUNDET